RNI No. : DELSAN/2011/38660 ISSN 2321 - 4937 DL(E)-20/5534/2024-26
Posting Date.: 4-5, 19-20 of Every Month

॥ ओ३म् ॥
'तीर्थेषु लभ्यते साधु
ब्रह्मज्ञान परायणः ।
यद्दर्शनं नृणां
पापराशिदाहाशुशुक्षणिः ॥'

माघे यः स्नाति गंगायां प्रयागे
चारुणोदये ।
वैकुण्ठे मोदते सोऽपि
लक्षमन्वन्तरावधि॥
ब्रह्मवैवर्तपुराणम्, २.२७.६३

सत्यनिष्ठा जयेल्लेखनी निर्भया

संस्कृत – संवादः

पाक्षिकं समाचारपत्रम्

संपादकीयकार्यालयः ए-२/३२, वजीराबाद मार्गः, भजनपुरा, देहली-११००५३, दूरभाषः ९३११०८६७५१
ई-मेलः sanskritsamvad@gmail.com वेवसाइटः www.sanskritsamvad.com मूल्यम्-रू. १०/-

॥ ओ३म् ॥
अर्ध सज्जन-सम्पर्कात्-
अविद्याया विनश्यति।
चतुर्भागस्तु शास्त्रार्थैः
चतुर्भागं स्वयत्नतः ॥
(योगवासिष्ठ - ६/१२/३७)

अर्थिनां मित्रवर्गस्य
विद्विषां च पराङ्मुखः।
यो न याति पिता
तेन पुत्री माता च वीरसूः॥
मार्कण्डेयपुराण २२.४४

卐 वर्षम्-१४ 卐 अंकः-१६ (३२८) नवदेहली 卐 १६ फरवरीमासः २०२५तः २८ फरवरीमासः २०२५ पर्यन्तम् 卐 विक्रमसंवत्-२०८१ 卐 सृष्टिसंवत्-१,९६,०८,५३,१२४ 卐 पृष्ठम्-८

महाकुम्भो भारतस्य सांस्कृतिकनिक्षेपस्य प्रतीकः

प्रयागराजः। सनातनसंस्कृतेः सर्वतः वृहति समागमे महाकुंभे आस्थया श्रद्धया च भारतस्य राष्ट्रपतिः द्रौपदी मुर्मूः अपि गंगा, यमुना सरस्वती इत्यासां त्रिवेण्यां पुण्यावाहं कृत्वा पूर्णे संसारे एकतायाः सामाजिक समरसतायाश्च संदेशो दत्तः। तया कथितं श्रद्धायाः विश्वासस्य च अयं विशाल समागमः भारतस्य समृद्ध

सांस्कृतिक निक्षेपस्य अद्भुतःजीवितः प्रतीको वर्ततेस तया मां गंगा देशवासिभ्यः कृपा कर्तु प्रार्थिता। राज्यपालः आनंदीबेन पटेलः मुख्यमंत्री योगी आदित्यनाथ अपि राष्ट्रपतिना सह आस्ताम्। संगमे स्नानोत्तरं राष्ट्रपतिः दूर्गस्थितस्य अक्षय वटस्य सरस्वती कूपस्य च दर्शनमकरोत्। पुनः बडेहनुमन्मंदिरं प्राप्य मंदिरस्य महंत मठ श्री बाघमबरी पीठस्य पीठाधीश्वर बलवीर गिरी पूर्ण विधि विधानेन पूजनं संपादितवान् राष्ट्रपतये मंदिरस्य प्रतिकृतिं प्रदत्तवान्स।

प्रयागराजनगरे केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयेन आयोजितो वसन्तपञ्चम्याः भव्योत्सवः

प्रयागराजः, केन्द्रीय-संस्कृत-विश्वविद्यालयस्य, गङ्गानाथझापरिसरे वसन्तपञ्चम्याः महोत्सवस्य भव्यायोजनस्य समापनं विश्वविद्यालयस्य कुलपतिमहोदयानां श्रीमन्तः वरखेड़ीमहोदयानाम् आध्यक्षे सुसम्पन्नम्। कार्यक्रमस्य आरम्भः देवी सरस्वतीयाः आराधनेन अभवत्। छात्रैः उच्चैः वैदिकमन्त्राणां पाठः कृतः, यस्मिन् ऋग्वेदशाकलशाखा, यजुर्वेदकण्वशाखा, सामवेदकौथुमशाखा, यजुर्वेदमध्यन्दिनशाखा च पाठिता। एते वैदिकध्वनयः सम्पूर्णे परिसरे आध्यात्मिकशक्तिं प्रसारयन्ति।

कुलपति प्रो. श्रीनिवासवरखेड़ी इत्यनेन राष्ट्रपतिभाषणं कृतम्, यस्मिन् सः बसन्तपञ्चमी इत्यस्य महत्त्वं

तथा च प्रयागराजनगरे भवति महाकुम्भस्य विशेषतां च प्रकाशितवान्। सः अवदत् यत् एषः उत्सवः भारतीयसंस्कृतेः महत्त्वपूर्णः भागः अस्ति, यत्र आध्यात्मिक उन्नतिः, ज्ञानस्य प्रचारः च भवति। तस्य वचनेन उपस्थितजनाः प्रेरिताः, सनातनसंस्कृतेः प्रति तेषां सम्मानः अपि गहनः अभवत् ।

अस्मिन् अवसरे माननीय कुलपतिः केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयेन प्रकाशितं 'श्रीप्रयागक्षेत्रमाहात्म्यसरसंग्रह' इति पुस्तकं विमोचितवान् ।

अस्मिन् भव्य-उत्सवे आगन्तुकानां अतिथिनां औपचारिकं स्वागतं निदेशकेन प्रो. ललित कुमार त्रिपाठी ने किया। तदनन्तरं मौखिकस्वागतसमये सः बसन्तपञ्चमीयाः महत्त्वं प्रकाशयन् प्रयागराजस्थे महाकुम्भस्य विशेषसन्दर्भं रेखांकितवान्। तेन एतत् उत्सवं ज्ञानभक्तिसंस्कारसङ्गम् इति वर्णितम् ।

कार्यक्रमस्य विशेषातिथिः बनारस हिन्दू विश्वविद्यालयस्य आचार्य ब्रजभूषण ओझा इत्यनेन स्वस्य भाषणे बसन्तपञ्चमी कथा, अमृतमंथन् च विशेषप्रकाशः कृतः। कार्यक्रमस्य अतिथिरूपेण कर्णाटकसंस्कृतविश्वविद्यालयस्य प्राध्यापकः प्रो. शिवानी, सहायक प्राध्यापक डॉ. श्रुति, डॉ. स्वाति च प्रयागराज महाकुम्भस्य अनुभवान् साझां कृतवन्तः, ते बसन्तपञ्चमीयाः सांस्कृतिक-धार्मिक-महत्त्वस्य विषये चर्चां कृतवन्तः। कार्यक्रमस्य संयोजनं परिसरस्य सहायक प्राध्यापक डॉ. पंकजकुमार शर्मा तथा कार्यक्रमस्य संचालनं सहायक प्राध्यापक श्री अंकित मिश्रा द्वारा कृतम्।

अस्मिन् अवसरे केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयस्य विभिन्नपरिसरस्य डीन, विभागाध्यक्षाः, प्राध्यापकाः, छात्राः च ऑनलाइनमाध्यमेन उपस्थिताः आसन्।

कार्यक्रमे अनेके विद्वांसः उपस्थिताः आसन्। अस्मिन् प्रो. देवदत्त सरोडे, प्रो. मनोज मिश्र, डॉ. मोनिली दास, डॉ. अंजनी पुंडारिक, डॉ. धीरज मिश्र, डॉ. शुभश्री दासः, अश्विनी लंके आदयः परिसरस्य सदस्याः अपि उपस्थिताः आसन्।

संस्कृतसन्दर्भे डीएमके इति दलस्य सांसदस्य दयानिधिमारनमहोदयस्य अविवेकपूर्णं वक्तव्यम्

नवदिल्ली - लोकसभायां संस्कृतभाषाविरुद्धं डीएमके सांसदेन दयानिधिमारन दत्तं वक्तव्यं सर्वत्र निन्द्यते आलोच्यते च । यद्यपि लोकसभायाः अध्यक्षः श्री ओम बिरला तस्मै प्रबलशब्दैः प्रतिवदति स्म किन्तु संस्कृतजगति क्रोधः प्रसृतः अस्ति अग्रणीवक्तव्यं केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयस्य नवदिल्ल्याः कुलपतिना प्रो श्रीनिवासवरखेडिना उक्तं यत् संसदस्य वर्तमानसत्रे डीएमके-सांसदेन उद्धृताः निराधाराः प्रश्नाः अकल्पनीयाः सन्ति केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः तस्य विरुद्धं राष्ट्रव्यापीं आन्दोलनं प्रारभ्यते इति सः अवदत्। सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयस्य वाराणस्याः कुलपतिः प्रो बिहारीलालशर्मा अपि डीएमके-सांसदस्य एतस्य वचनस्य घोरेण निन्दां कृतवान् सः अवदत् यत् संस्कृतं भारतस्य ज्ञानपरम्परायाः आत्मा अस्ति इति। श्रीकुमारभास्करवर्मा-प्राचीन-संस्कृत-अध्ययन-विश्वविद्यालयस्य कुलपतिना जोशिना उक्तं यत् संस्कृतभाषा भारतस्य सांस्कृतिक-बौद्धिक-निक्षेपस्य अभिन्न-अंशः अस्ति।

प्रधानमन्त्रिणा नरेन्द्रमोदिना सङ्गमे अवगाहनं कृत्वा वसुधैव कुटुम्बकम् इत्यस्य सन्देशः दत्तः

महाकुम्भनगरम्, ५ फरवरीमासः। प्रधानमन्त्री नरेन्द्र मोदी इत्यनेन बुधवासरे प्रयागराजमहाकुम्भे माँ गंगा, माँ यमुना, माँ सरस्वती इत्यस्य त्रिवेणीयाः पवित्रसङ्गमे पवित्रम् अवगाहनं कृत्वा सम्पूर्ण विश्वं एकतायाः सन्देशः दत्तः। वैदिकमन्त्रजापस्य मध्यं प्रधानमन्त्री मोदी पूर्णश्रद्धया भक्त्या च त्रिवेणी संगमे स्नानं कृतवान्। पवित्रं डुबकीं ग्रहीतुं पूर्वं प्रधानमन्त्री सूर्यभगवे अर्घ्यं अर्पितवान् । एतस्मिन् काले सः रुद्राक्षमालाजपं कुर्वन् अपि दृष्टः। गंगामाता, माँ यमुना, माँ सरस्वती च पूजां कुर्वन् पवित्रं डुबकीम् अकरोत् । मज्जनं कृत्वा गंगापूजां आरतीं च चकार च। पूर्वं प्रयागराज-नगरे प्रधानमन्त्रिणः आगमनसमये मुख्यमन्त्री योगी आदित्यनाथः तस्य स्वागतं कृतवान्।

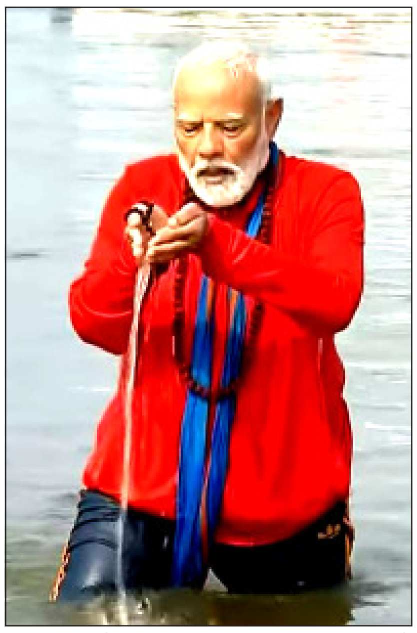

यथाविधि विहितम् अर्चना पूजनं च-त्रिवेणी संगमे डुबकी मारनात् पूर्वं प्रधानमन्त्री नरेन्द्रमोदी विधिपूर्वकं पूजां कृतवान्। संगमप्रवेशात् पूर्वं प्रधानमन्त्री प्रथमं श्रद्धया जलं स्पृश्य आशीर्वादं गृहीतवान्, ततः सूर्याय जलं दत्त्वा तर्पणमपि कृतवान् । संगमे स्नानं कृत्वा पूजां च पूर्णविधिना, अनुष्ठानेन च कृतवान्। कृष्णा कुर्ता, केसरपट्टिका, हिमाचलीटोपी च धारयन् प्रधानमंत्री मोदी वैदिकमन्त्राणां श्लोकानां च मध्ये संगमत्रिवेणीयां तण्डुलं, प्रसादं, पुष्पं, फलं, रक्तपटं च अर्पितवान्। तदनन्तरं सङ्गमस्थले पुण्यत्रयाणां आरतीम् अपि अकरोत्। तत्र उपस्थितः तीर्थयात्री पुरोहितः तस्मै तिलकं प्रयोजयित्वा अभिनन्दितवान्। पूजायाः अनन्तरं प्रधानमंत्री मोदी मुख्यमन्त्रिणा सह तस्मिन् एव नौकायां उपविश्य पुनः हेलीपैड् प्रति प्रस्थितवान्।

योगविशेषे स्नानं कृतम्-महाकुम्भ इत्यत्र यत्र विश्वस्य सर्वेभ्यः भक्ताः समागमाः सन्ति, तत्र प्रधानमन्त्री पवित्रेण डुबकीद्वारा एकभारतश्रेष्ठभारतस्य वसुधैव कुटुम्बकमस्य च सन्देशं सम्पूर्णविश्वं प्रति अयच्छत्। बुधवासरे पीएम मोदी इत्यस्य संगमस्नानम् अतीव महत्त्वपूर्णः ऐतिहासिकः च क्षणः आसीत्। अस्मिन् काले योगविशेषस्य संयोगः अपि अभवत् । वस्तुतः बुधवासरः विशेषः दिवसः आसीत् यतोहि हिन्दुपञ्चाङ्गानुसारम् अस्मिन् समये गुप्तनवरात्रिः प्रचलति, भीष्मष्टमी अपि बुधवासरे आसीत् । गुप्तनवरात्र्यां यत्र देवीपूजनं भवति, तत्र भीष्मष्टमीयां भक्ताः पूर्वजानां कृते तर्पणं श्राद्धं च कुर्वन्ति ।

प्रयागराजं प्राप्तवन्तं प्रधानमन्त्रिणं मुख्यमंत्री योगी स्वागतीकृतवान्

प्रधानमन्त्री नरेन्द्रमोदी प्रातःकाले प्रयागराजविमानस्थानकं प्राप्तवान्, ततः सः एम.आइ.-,१७ हेलिकॉप्टरेण डीपीएस-हेलीपैड्-नगरं प्राप्तवान् । अत्र मुख्यमन्त्री योगी आदित्यनाथः स्वागतं कृत्वा अभिनन्दनं कृतवान्। इतः प्रधानमन्त्री अरैलघाटं प्राप्य विशेषनौकायां आरुह्य त्रिवेणीसंगमं प्रति प्रस्थितवान् । मुख्यमन्त्री योगी आदित्यनाथः अपि तेन सह नौकायां उपस्थितः आसीत् । अस्मिन् काले प्रधानमन्त्री महाकुंभस्य कृते कृता व्यवस्था, भक्तानां कृते प्रदत्ताः सुविधाः च विषये सी.एम.योगी इत्यस्मात् सूचनां गृहीत्वा अपि दृष्टः। नौकायानस्य समये पीएम-महोदयेन त्रिवेणी-संगमे उपस्थितानां भक्तानाम् अभिवादनानि अपि स्वीकृतानि।

प्रधानमन्त्रिणःसन्निधौ अपि भक्ताः स्नानं कुर्वन्ति स्म

यदा प्रधानमन्त्री नरेन्द्रमोदी त्रिवेणी संगमं प्राप्तवान् तदा सामान्यभक्ताः अपि संगमे स्नानं कुर्वन्ति स्म। प्रधानमंत्रिणः मोदिनः आगमनेऽपि जनाः स्नानं कर्तुं न निवारिताः। विशिष्ट जन-आन्दोलनस्य अनन्तरम् अपि कुत्रापि गतिरोधः नासीत् तथा च एकप्रकारेण प्रधानमंत्री मोदी भक्ताः मिलित्वा त्रिवेणी-संगमे पवित्रम् अवगाहनं कृतवन्तः। एतेन भक्ताः अपि प्रसन्नाः प्रतीयन्ते स्म तथा च संगमस्य तटे लक्षशः जनानां सान्निध्ये हर हर गङ्गायाः, मोदी-मोदी इत्यस्य च जपाः प्रतिध्वनिताः आसन। उल्लेखनीयं यत् १३ जनवरी दिनाङ्के आरब्धस्य महाकुम्भस्य वीवीआईपी-आन्दोलनस्य अभावेऽपि भक्तानां संगमे स्नानस्य किमपि समस्यां न सम्मुखीभवति। अस्य परिणामः अस्ति यत् केवलं २४दिवसेषु अधुना यावत् ३९ कोटिः भक्ताः संगमे पवित्रम् अवगाहनं कृतवन्तः।

१३ दिसम्बर दिनाङ्के प्रधानमंत्री मोदी अनेकाः परियोजनाः प्रारब्धवन्तः

ततः पूर्वं पीएम मोदी महाकुम्भस्य आरम्भात् एकमासपूर्वं १३दिसम्ब र्दिनाङ्के प्रयागराजं गत्वा ५५०० कोटिरूप्यकाणां १६७ परियोजनानां घोषणां कृतवान् आसीत्। अस्मिन् यात्रिकसुविधानां कृते रेलस्थानकानाम् उन्नयनं, विकासं च सह मार्गानाम् विस्तारः, सुदृढीकरणं, सौन्दर्यीकरणं च इत्यादीनि प्रमुखाः परियोजनाः अन्तर्भवन्ति स्म एतदतिरिक्तं स्थायिघाट्, नदीतट, सीवरेज, पेयजलसुविधाभिः सह विद्युत्प्रदायेन सह सम्बद्धाः परियोजनाः अपि प्रारब्धाः। एतदेव न, पीएम मोदी ने अक्षयवत गलियारा, सरस्वती कूप गलियारा, बड़े हनुमान मंदिर गलियारा, भारद्वाज ऋषि आश्रम गलियारा, श्रृंगावेरपुर धाम गलियारा का उद्घाटन भी किया। एतासां परियोजनानां गलियाराणां च प्रारम्भस्य उद्देश्यं न केवलं महाकुम्भस्य अनुभवं भक्तानां कृते स्मरणीयं कर्तुं अपितु पवित्रनगरं प्रयागराजं प्रति प्रगतेः नूतनां दिशं दर्शयितुं अपि आसीत् ।

निरन्तर-अन्तर्जाल-शिक्षणेन संस्कृतस्य प्रसारः वर्धितः - निदेशकः

लखनऊ। उत्तरप्रदेशस्य संस्कृतसंस्थान, लखनऊद्वारा २०२५ तमे वर्षे संस्कृतभाषाशिक्षणकक्षायाः फरवरीमासस्य सत्रस्य आरम्भः अभवत् । यस्मिन् बहवः छात्राः आवेदनं कृतवन्तः। कक्षायाः आरम्भे निदेशकः विनयश्रीवास्तवमहोदयः संस्कृतभाषायाः व्यापकता इति आनलाइन-शिक्षणस्य वर्णनं कृतवान् । सः अवदत् यत् संस्कृतस्य उत्थानम् अस्माकं सर्वोच्चप्राथमिकता अस्ति। तेन सह बसन्तपञ्चमी इत्यस्य छात्राणां शिक्षकाणां च कृते शुभकामनाः प्रदत्ताः। योजनासर्वेक्षकः भगवान दासः अवदत् यत् कस्यापि जातेः व्यक्तिः वेबसाइटं गत्वा समुचितसमये पञ्जीकरणं कृत्वा कक्षायां भागं ग्रहीतुं शक्नोति। अवसरेऽस्मिन् डॉ. दिनेश मिश्रः (प्रशासनिक अधिकारी), समन्वयकः धीरज मैठाणी , दिव्यरंजनः, राधाशर्मा इत्यादिभिः सर्वैः स्वस्य विचाराः प्रस्तुताः। सर्वे प्रशिक्षकाः गतवर्षस्य शैक्षिक-अनुभवम् उक्त्वा नूतन-उत्साहेन कार्यं कर्तुं स्वस्य उत्साहं प्रदर्शितवन्तः। सहभागिनः शिक्षिकाः संस्कृतभाषाशिक्षणकक्षाणां बसन्तऋतौ यातायातस्य समस्यायाः उत्तमविकल्पं कथयित्वा स्वप्रतिक्रियाः प्रकटीकृतवन्तः। अस्मिन् चक्रे संस्कृतप्रेमिणः सामाजिकजनाः, देशविदेशादिराज्येभ्यः छात्राः च भागं गृहीतवन्तः । शिक्षिकाणां रुचिनुसारम् आगामिषु कालेषु एषा संख्या वर्धते इति अपेक्षास्ति। अस्यां योजनायाम् बहवः छात्राः संस्कृतस्य ज्ञानं स्वीकुर्वन्ति।

उपस्थितेषु छात्रेषु विनोद अंबरकरः , बृजनन्दन कौशिकः, नीतिः , अजीतमौर्यः, चौतन्यः , प्रियंका च इत्यादयः छात्राः अपि स्वस्य विचारान् प्रस्तुतवन्तः ।

जयपुरपरिसरे सामूहिकः सूर्यनमस्कारसमारोहः

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयस्य जयपुरपरिसरे मङ्गलवासरे ४ फरवरी, २०२५ दिनाङ्के योगजगतः अभूतपूर्वकार्यक्रमः संजातः यस्मिन् चतुश्शतादप्यधिकाः योगसाधकाः समूहेन सततं च अष्टाधिकशतवारं सूर्यनमस्कारं कृतवन्तः।

कार्यक्रमे समुपस्थिताः राजस्थानप्रदेशस्य महामहिमराज्यपालाः श्रीहरिभाऊबागडेमान्यवराः स्वकीयगरिमामयोपस्थितेः योगसाधकानामुत्साहमभिवृद्धवन्तः। योगप्रेमिणः संबोधयन् तेऽवदन् यत् कार्यक्रमे

सम्मिलीभूय योगसाधकाञ्च प्रपश्य स अतीवानदमनुभूतवान्। स उक्तवान् यत् योगः भारतीयज्ञानपरम्परायाः सहस्राधिकवर्षप्राचीना परम्परा वर्तते। जीवनस्य वाहिनीं सम्यक्तया वहनाय तस्य द्वयोः चक्रयोः व्यायामशिक्षयोः सतताभ्यासः अपेक्षितः येन शरीरमनबुद्धीनां विकासः निश्चितमेव जायते। न च केवलमध्ययनं योगाभ्यासः वा अपितु अभ्यासे कौशल्यमतीवावश्यकम्।

मञ्चे केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयस्य जयपुरपरिसरस्य निदेशकः श्रीप्रोफेसरसुदेशकुमारशर्मामहोदयाः, सहनिदेशकः श्रीप्रोफेसर-वाय.-एस.-रमेशमहोदयाः, क्रीडाभारत्याः अखिलभारतीयाध्यक्षः श्रीगोपालसैनीमाहाभागाः, जयपुरप्रान्तीयाध्यक्षः डॉ.जी.-एल.-शर्मामहोदयाः, पैरा-ओलिंपियनशूटर-अवनीलेखरामहोदयानां माता श्रीमतीश्वेताजेवरियाइमहोदयाश्चोपस्थिताः आसन्।

अस्माकं महर्षिभिः योगः जीवनस्य महत्त्वपूर्णाघ्ङ्गत्वेन स्वीकृताः। परमात्मनः प्राप्तेः आध्यात्मिकसाधनायाश्च साधनत्वेन योगः परिगणितः। आसनश्च योगस्याभिन्नाङ्गः। सूर्यनमस्कारश्च आसनेषु श्रेष्ठतमः वर्तते। योगेन देहस्य स्वास्थ्यः चित्तस्य शमता च प्रवर्तते। योगेनैव चित्तनिरोधः नियन्त्रणं च भवति। योगेन एकाग्रताभिवृद्ध्या लौकिकजीवनं समुन्नततां याति भावनैर्मल्येन ज्ञानपावित्र्येण चालौकिकमाध्यात्मिकमपि जीवनमुन्नतं भवति।

ईदृशाः कार्यक्रमाः राष्ट्रोत्थानाय महत्त्वपूर्णभूमिकां वहन्ति। योगविषये जनमानसानां सक्रियत्वाय जागृतत्वाय च ते परमावश्यकाः सन्ति। भारतवासिभिः दैनिकजीवनस्य अभिनाङ्गरूपेण योगः अनिवार्यत्वेन करणीयः। जयपुरपरिसरस्य मीडियाविभागस्य प्रभारी डॉ.रानीदाधीचमहोदया ज्ञापितवती यत् केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयेन योगविद्यायाः अभिवृद्धये प्रचाराय च ईदृशान्कार्यक्रमान् आयोज्यते ये छात्राणां शिवाय उन्नतये च मार्गदर्शकाः भवन्ति। तमेव समुद्दिश्य इदं भव्यायोजनं सफलतया संपन्नं संजातम्।

कार्यक्रमे विश्वविद्यालयस्य आचार्याः प्रो.कृष्णशर्मा, प्रो.विष्णुकान्तपाण्डेयः, प्रो.कमलेशकुमारजैनः, प्रो.बोधकुमारशर्मा, प्रो.शुभास्मितामिश्रः, प्रो.ईश्वरभट्टः, प्राशासनिकाघ्धिकारी डॉ.लोकेशगुप्ता, डॉ. प्रीतिशर्मा, डॉ.कांतागलानी, डॉ.चेतनशर्मा डॉ.ऋषभजैनः इत्यादयः सर्वे आचार्याः उपस्थिताः आसन्।

दशदिवसीस्य सरलसंस्कृतसम्भाषणशिविरस्य समापनकार्यक्रमः सम्पन्नः

मेरठ (पं.सचिन)। मेरठस्य सरधनायाः चांदनाग्रामे संस्कृतभारतीसङ्घटनेन दश दिवसीय सरलसंस्कृतसम्भाषणशिविरस्य समापनकार्यक्रमः सम्पन्नः। अस्य कार्यक्रमस्य मञ्चसञ्चालनं नीतिमहोदया कृतवती। कार्यक्रमस्य आरम्भे जिज्ञासामहोदया सरस्वतीवन्दनां कृतवती। तदनन्तरम् अतिथिमहोदयेन

दीपप्रज्ज्वलनं कृतम् । अस्मिन् शिविरे छात्राः संस्कृतेन सम्भाषणं कथं करणीयम्, संस्कृतगीतम्, संस्कृतश्लोकाः, भाषाक्रीडा, संस्कृतसङ्ख्या इत्यादीनां विषयाणां शिक्षणम् अभवत्। कार्यक्रमैस्मिन् मुख्यातिथिरूपेण संस्कृतभारत्याः मेरठविभागाध्यक्षः नीलकमलमहोदयः सम्भाषणस्य लाभाः संस्कृतस्य वैज्ञानिकतायाः च विषये सर्वान् बालकान् बोधितवान्। कार्यक्रमैस्मिन् शिक्षणप्रमुखः रंगराजनमहोदयः , प्रधानाचार्यः कृष्णपालः, प्रधानाध्यापिका नीतूवर्या, समाजसेवकः शुभममहोदयः च एतेषां गरिमामयी उपस्थितिः आसीत्। धन्यवादज्ञापनं सरधनायाः खण्डसंयोजकः अक्षयमहोदयेन कृतम्। समापनकार्यक्रमे ताराचन्दः, भोला, हंसः, सोनू, अंशिका, ज्योतिः, जिज्ञासा च इत्यादयः जनाः उपस्थिताः आसन्।

महाकुम्भो विजयताम्

महाकुम्भाष्टकम्

-डॉ. अरविन्दकुमारतिवारी

अवागहं विलोक्य तीर्थराजकुम्भसर्जनम्।
समर्थ एव नास्ति कोऽपि कर्तुमस्य वर्णनम्।। १

समोदमागता विशालसङ्गमस्य चार्चनम्।
सबान्धवाः प्रकुर्वते सदैव लास्यनर्तनम्।। २

धरा प्रयागतीर्थराजसङ्गमस्य वर्तनम्।
विभाव्य मोदते मुहुः करोति नैव घूर्णनम्।। ३

पुरी सतां सदागमनेन पापतापमार्जनम्।
स्वयं करोति सङ्गमस्थिता स्वभक्तकर्षणम्।। ४

गिरास्य गातुमस्ति को महत्त्वशालि मर्षणम्।
चलन् मुदा करोत्यहो पथा न ना नृघर्षणम्।। ५

करोमि पूज्यवासुदेवदिव्यधामकीर्तनम्।
दिनद्वयं च यापितं श्रुतं मुदा शुभार्जनम्।। ६

प्रमाणिकापि मातुमस्ति नो क्षमा नृवर्द्धनम्।
अनन्तलोकहारि दिव्यकुम्भशब्दगर्जनम्।। ७

कविप्रियारविन्दचित्तमोहदोषदर्पणम्।
कुचक्रमोक्षणं विधाय सन्तनोति तर्पणम्।।। ८

श्रीगुरुपञ्चकम्

डा. अम्बरीशकुमारमिश्र
(सहायकप्राचार्य)
भरतमिश्रसंस्कृतमहाविद्यालय

श्यामाङ्गं स्मितवक्त्रकं करुणया पूर्णं विभूतिं सदा,
भालेलेपितमाशुतोषसदृशं दान्तिं प्रशान्तिप्रियम्।
स्वानन्दे परितुष्टतामधिगतं काषायवस्त्रावृतम्,
ब्रह्मानन्दसरस्वतीयतिवरं वन्दे मदीयाश्रयम्।१।

गायत्रीसमुपासकेषु परमं धर्मध्वजावाहकं,
विप्राणां यतिवर्णिधेनुबटुकानामादरे तत्परम्।
ब्रह्मोपासनचिन्तने प्रतिपलं लीनं सदैवाभयम्,
ब्रह्मानन्दसरस्वतीयतिवरं वन्दे मदीयाश्रयम्।२।

संन्यासिप्रमुखाभिरूपकरपात्राणां प्रशस्ताध्वनां,
धर्मानन्दसरस्वतीयतिवराणां शिष्यवन्द्यानघम्।
काव्यारण्यविहारिणं कविवरं कारुण्यरूपावहं,
ब्रह्मानन्दसरस्वतीयतिवरं वन्दे मदीयाश्रयम्।३।

वाक्यन्यापुराणशब्दविपिने सिंहायते वाग्घरिं,
ज्ञानाधारसुवृत्तरक्षणपटुं धर्मानुबन्धाङ्गकम्।
स्वाध्याये वदनेऽशने च शयने धर्माध्वकादर्शकम्,
ब्रह्मानन्दसरस्वतीयतिवरं वन्दे मदीयाश्रयम्।४।

नित्यं शब्दसुधा प्रदोषरहिता कर्णप्रिया स्यन्दते,
सारल्यं निजशत्रुमित्रनिचयानेतस्य वै मेदते।
एतद्देवमयं मदीयशरणं मत्किल्बिषाहारकम्,
ब्रह्मानन्दसरस्वतीयतिवरं वन्दे मदीयाश्रयम्।५।

कृपाप्रसादप्राप्त्यर्थं गुरोर्नित्यं प्रतिक्षणम्।
ज्ञानविज्ञानसिद्ध्यर्थं क्रियते गुरुपञ्चकम्

प्रणयदशकम्

-कौशल तिवारी

अदृष्टमश्रुतं पूर्वं, विलक्षणं मुखं तव।
हृच्चन्द्रकान्तो मे येन, द्रवते दिवसेष्वपि ।।1

प्रगाढः खलु विश्वासो, वर्तते जन्मना सह।
पदन्यासेषु पादौ मे, तवैव व्रजतः कथम् ।।२

यत्पुस्तकं श्रुतं पूर्वं, प्रणयस्य कृते मया।.
प्रत्येकं तस्य पृष्ठे नु, कथमाख्याङ्किता तव।।३

न गतोऽहं सुवासार्थं, कदाचिदपि वाटिकाम्।
स्फोटते प्रेमपुष्पं हि, सर्वदा जीवनाङ्ङ्गणे।। ४.

प्रविष्टं प्रेम में विश्व, मपूर्वविधिना खलु।
तस्मिन् गतेऽपि जीवो में, सततं हि सुवासितः ।। ५

शास्त्राणि पठितानीह, मुग्धेन ध्यानपूर्वकम्।
अङ्गुष्ठलिखितं भूमौ, पठित्वाहन्तु पण्डितः ।। ६

शपामि चषको नासीत्, तदा सदसि में करे।
केवलं दृष्टिरेवासीत्, पतन्ती भूतले न मे ।। ७

पलायितावुभावेवा, गतायां त्वयि सम्मुखम्।
अभावे योग्यताया हि, शब्दार्थौ नु परस्परम् ।। ८

शास्त्राणां कटाहे त्व, शुष्को जातः प्रपच्य नु।
प्रेमरसेन सिक्तोऽहं, मधुरः खलु साम्प्रतम् ।। ९

नाक्रान्तं प्रियतमे। ननु, वलिभिर्मुखमिदं तव।
स्पर्शसमये शिलष्टाः खलु, रेखा हस्तयोर्मम।। १०

हिन्दुप्रजैक्यता

-राधाकृष्णशर्मा
सेन् रमोन्, केलिफोर्णिया,
यु.एस्.ए

धर्मध्वजाः परमतान्तरकारिणश्च
प्राप्तावकाशभुजगा द्रविणाद्यतन्ते।
हिन्दुप्रजाः समतयः सुतरां भवन्तु
भिन्नेषु सत्सु नितरां परिखण्डितास्ताः।।१।।

तत्सम्प्रदायवरतां न हि घोषयन्तु
धर्मैकबोधनरता गुरवो भवन्तु।
हिन्दुप्रजाः स्वगुरुपादयुगं प्रयान्तु
भिन्नेषु सत्सु नितरां परिखण्डितास्ताः।।२।।

मार्गं निजं कमपि ताः परिपालयन्ताम्
ऊर्ध्वं समं ह्युत न वा भवतु त्रिपुण्ड्रम्।
हिन्दुप्रजाः सरलभक्तियुता भवन्तु
भिन्नेषु सत्सु नितरां परिखण्डितास्ताः।।३।।

जातिप्रवादवचसा न वदेयुरेव
ज्ञानं परं बलमिति प्रथमं स्मरेयुः।
हिन्दुप्रजाः सुकृतशास्त्रसुरक्षणाः स्युः
भिन्नेषु सत्सु नितरां परिखण्डितास्ताः।।४।।

भाषाभिमानहृदयाश्च समा भवन्तु
भावं हि मुख्यविषयं परिभावयन्ताम्।
हिन्दुप्रजाः परगिरो बहुमन्वतां च
भिन्नेषु सत्सु नितरां परिखण्डितास्ताः।।५।।

राज्येषु सत्सु विविधेषु च नूतनेषु
देशः सनातनतया परिगण्यतेऽसौ।
हिन्दुप्रजाः सकलदेशहितं वृणीरन्
भिन्नेषु सत्सु नितरां परिखण्डितास्ताः।।६।।

वर्णैः समन्वितसमाजविधौ चतुर्भिः
कार्यं निजं यदपि तीक्ष्णतया प्रकुर्युः।
हिन्दुप्रजाः समजनस्य हितैषिणः स्युः
भिन्नेषु सत्सु नितरां परिखण्डितास्ताः।।७।।

सर्वप्रशस्तिपरिवर्जितशुद्धचित्ता
लक्ष्यैकभावनधियश्च भवन्तु नित्यम्।।।
हिन्दुप्रजाः प्रदिवि सन्तु समैक्यभावाद्
भिन्नेषु सत्सु नितरां परिखण्डितास्ताः।।८।।

सुगन्धिकुन्तलाम्बायाः प्रपौत्रोऽहं प्रकामये।
अष्टश्लोक्याऽनयाऽवश्यं हिन्दुप्रजैक्यतां भुवि।।९।।

वसन्तपञ्चमीदिनमभिलक्ष्य-

शारदास्तवविंशिका

- अङ्कितवर्मा

या सौम्यशब्दविषया सरसादिसर्गा
प्रीता पवित्रमुनिभिर्गिरिगह्वरेषु।
नित्यं वसन्ति! निगमाक्षरवर्त्तनेषु
देवि! कृपाङ्कुरु मयि स्वरभारति! त्वम्।।१
सप्त स्वरस्वरणशीलवितानधारा
वाग्देवतासि जगतां वदनेषु दिव्या ।
यस्यां निमग्नजगदेतदपारसौख्यम्
आप्नोति तत्कुरु च मे करुणाप्रसादम्।।२
भाषाप्रभासवदनासि समस्तलोके
यन्माध्यमेन मनुजा प्रयजन्ति यागम्।
युञ्जन्ति वाचमितरेतरहृत्सु लीनं
साशाशयादिजननी जय वाणीवीणे!!३
ब्राह्मीति ब्रह्मजनिते! त्वमनादिधारा
यस्या प्रभूतमवकाशनिवासशब्दः।
तस्मात्प्रवाहसरणी क्वचिदग्निरूपा
अग्नेश्च सर्वसरिदम्बुसरस्वती त्वम्।।४
भूरिभृताभिनयने नयनेश्वरि! त्वम्
नाट्याटविषु नटने नटराजरूपे!
आभारते! प्रतिभया भरतेषु देवि!
साभारतङ्कुरु सदा मम भारतन्त्वम् ।।५
गीर्वाणगीरसि सदामरलोकगीते!
यस्यां स्तुतिर्भवति देवदिवाकराणाम्।
त्वं भास्वती प्रसवसि द्युतिभासु भूमिम्
यस्यां सुदीप्तवदना मनना मनुष्याः।।६
वागीश्वरि! श्वसिषि विश्वसति सुविश्वे
यत्राग्र्यजुर्भवति ते द्विविधे सुनास्ये।
सामो मुखेषु वहति बहुवामरूपे
सा वल्लभा बहुललाभतया लभस्व।।७
वाणी सुनिर्झरझरीव दिगन्तरेषु
या ब्रह्मनाद इति नाममये प्रपञ्चे।
गुञ्जञ्च देवदयिते! तव दिव्यगानम्
निश्चिन्तचित्तमिव नन्दयति ह विश्वम्।।८
याधिष्ठिताधिजगति ध्वनिरूपिणी त्वम्
सम्राज्ञि! ते हि वचनाद्वदतीह विश्वम्।
राष्ट्रस्य सम्यगयनाय विभूतिरूपा
तत्साधनेन सधना अधना भवन्ति।।९
या कल्पनाल्पलपना प्रणवादिरूपे
एकस्वरेऽपि सकलस्वरभावनं ते।
सर्वा कला ह्यविकला प्रभवन्ति यस्याम्
सानन्तशून्यगमनी जय वामनादे!!१०
नारायणी त्वमसि सर्वनरि प्रयाता
व्याप्तासि सप्तसु रसेषु समस्तदेहे।
जिह्वासि सा रसवती सुसरस्वती त्वम्
या भाषिते मधुकटुन् स्वदते रसान् सा।।११
या कम्रकण्ठगतकोकिलकाकलीसु
या प्रोच्छलत्सलिललोलतरङ्गितासु।
या पर्णितेषु तरुषु समीरारवेषु
सा ध्वन्यसे श्रुतिपुटे सुखदा त्वमेव।।१२
हास्येषु सुस्मितकपोलवलिषु कान्ता
नेत्रेषु मन्दतरला सलिलासि धारा।
कोपेषु कोपलकलीव सुरक्तरागा
सा भीमरूपकलिकेव सरस्वती त्वम्।।१३
यारातितारवणे कुलिशप्रहारः।
या जृम्भणे हरिसुकुम्भिविदारणे च।
या व्योमतारतडिताघनगर्जितायाम्
सा मे भवत्वदमना ध्वनितौजसी ते।।१४
हंसास्तरन्ति तव सौम्यसुतोयतीरे
हे वाहिनि! वहसि संततमेव लोके।
लोके प्रवाद इति तेऽस्ति किमेतदम्बे
यत्त्वां सदा वहति हंससुनामपक्षी।।१५
या कौमुदीव कविता मुदिता कवीनाम्
आख्यायते सुखकरा मधुरस्वरेषु।
साप्येव ते भवति गर्भगभीरघोषः
यस्मात्प्रसूयत अयङ्कविविश्वसारः।।१६
या पद्मिनीव सुरभिप्रकराभिरामा
कान्तासुकामकमलारतिकूजिता सा।
या माद्यतीह भुवनं मुखरौष्मणा सा
आनन्ददायिनि! जयाजयलोकरामे!!१७
पापप्रणाशनकरे! स्वकरारविन्दैः
शङ्खस्वने शमयसि स्वरशेषदोषम्।
स्फुर्जन्ति सर्व्ववपुषि प्रवरेन्द्रियाणि
सा पुण्यनादरमणि! क्षपय प्रदोषम्।।१८
विद्याविलाससलिले कवयः सलीलाः
खेलन्ति शब्दकणिकानिकरैः करैः स्वैः।
याह्लादतामयिरसः सरति शरीरे
तेषां प्रवाहकरणी त्वमसीश्वरी सा।।१९
आभा विभाकरनिभा सुखसौम्यरूपा
सा श्रीर्युता धवलकान्तिकलावतीव।
सा शारदा शरदिजातसरस्वतीव
क्षीणापि तापहरणी भवति सुबुद्धिः।।२०

सम्पादकीयम्

सम्मान्याः सुरभारतीसमुपासकाः!

सादरं नमोनमः।

संसदे संस्कृतभाषाविरुद्धं वक्तव्यं दत्त्वा दक्षिणभारतस्य कर्णाटकराज्यस्य राजनैतिकदलस्य डीएमके-सांसदः कलानिधि मरणेन न केवलं संस्कृतभाषायाः अपमानः कृतः अपितु सम्पूर्णभारतस्य सांस्कृतिक-परम्परागत-आस्थायाः उपरि आक्रमणं कृतम् अस्ति दया निधिः कथयति यत् देशे संस्कृतस्य ज्ञातानां जनानां संख्या नगण्यम् अस्ति अतः संस्कृतस्य संसदीयभाषायाः प्रयोगः न करणीयः इति तेन १४ वर्षेभ्यः पूर्वतनानां सर्वकारीप्रदत्तानाम् आधारेण यद्वक्तव्यं दत्तं, तत् पूर्णतया असत्यं भ्रामकं च। संस्कृतस्य विश्वविद्यालयः अद्यत्वे देशे संस्कृतस्य सहस्रं विद्यालयाः/महाविद्यालयाः, गुरुकुलानि च सन्ति ग्रामाः सर्वत्र स्थापिताः सन्ति विदेशेषु अपि संस्कृतस्य अध्ययनं प्रति जनाः आकृष्टाः भवन्ति उत्तराखण्डराज्यस्य द्वितीया भाषा अस्ति । सांसद कलानिधिस्य एतस्य अविवेकी वक्तव्यस्य विरोधः सम्पूर्णे देशे बृहत्प्रमाणेन कृतः अस्ति देशस्य प्रतिष्ठितसंस्कृतविश्वविद्यालयानाम् कुलपतिः, संस्कृतविद्वान्, शिक्षाविदः च स्वविरोधं प्रकटितवन्तः। उपर्युक्तप्रसङ्गे संस्कृतप्रेमिणः स्वैकतां प्रदर्शितवन्तः, भाषाविशेषज्ञाः अपि मन्यन्ते यत् एतादृशस्य प्रकरणस्य मूलविषये देशस्य जनसमूहः कियत् गम्भीरः अस्ति इति चिन्तनं आवश्यकं भवति यत् संस्कृतस्य प्रचारार्थं देशस्य सर्वकाराः प्रशासनं च कियत् गम्भीराः सन्ति, संस्कृतस्य उच्चाधिकारिणः। संस्कृत भाषां प्रति स्वकर्तव्यं निर्वहन् अस्माकं देशस्य वासिभिः विषयेऽस्मिन् गंभीरतया चिंतनम् आवश्यकं, तदा एव अस्य देशस्य आत्मा, तादात्म्यं च इति संस्कृतभाषा न्यायं प्राप्स्यति।

भवदीया

सम्पादिका

।। वेद वाणी ।।

'यदाशसा निःशसाभिशसोपारिम जाग्रतो यत्स्वपन्तः ।
अग्निर्विश्वान्यप दुष्कृतान्यजुष्टान्यारे अस्मद्दधातु ।।
यदिन्द्र ब्रह्मणस्पतेऽभिद्रोहं चरामसि ।
प्रचेता न आङ्गिरसो द्विषतां पात्वंहसः।।

There are many evil deeds about which we remain suspicious and, therefore, remain alert in their avoidance in our wakeful state. And there is possibility of our experiencing these evil deeds in our sleep. Even so, we remain free from doubt and expect what is good while asleep. We earnestly pray to Agni Deva, God of Fire, to keep all such evil and inauspicious deeds far away from us.

O! Lord Indra! O Lord Brihaspati! Even if we have run into any sin against you, show mercy on us and save us. Lord Angirasa and Great and wise Lord Varuna, may protect us from the evils of our enemies.'

The Rig Veda 10.164.3&4

स घा नो योग आ भुवत्स राये स पुरंध्याम् ।
गमद्वाजेभिरा स नः ।

' Lord Indra will certainly grant us wealth we have had no opportunity of having till now. He will confer on us great wealth. May he bestow on us various kinds of intelligence and wisdom. May He come to us vast amounts of food.'

The Rig Veda 1.5.3

सं पूषन्नध्वनस्तिर व्यंहो विमुचो नपात् ।
सक्ष्वा देव प्र णस्पुरः।।
यो नः पूषन्नघो वृको दुःशेव आदिदेशति ।
अप स्म तं पथो जहि।।
अप त्यं परिपन्थिनं मुषीवाणं हुरश्चितम् ।
दूरमधि स्रुतेरज।।
त्वं तस्य द्वयाविनोऽघशंसस्य कस्य चित् ।
पदाभि तिष्ठ तपुषिम् ।।
आ तत्ते दस्र मन्तुमः पूषन्नवो वृणीमहे ।
येन पितघ्नचोदयः।।'

'O! Liberating Pusan (Sun)! Help us traverse the road without obstruction. Aid us to overcome sin. Keep us forward and go ahead of us.

O! Pusan! Drive away cruel and wolf-like enemy who lies in wait for distracting us from right path and injuring us.

Chase away from our path the deceitful robber and cheat and destroy him.

Trample upon the sinful and wicked with your feet and stand forth as our guard.

O! Wise Pusan! You always crush our enemies. We always seek your protective care that guarded and inspired our forefathers earlier.'

The Rig Veda 1.42.1-5

संकलन : एस.वासुदेव रावः

दिल्लीविधानसभानिर्वाचनम्-2025: मुक्तरेवटिकायाः विषये सत्यस्य विजयः

अद्यतनयुगे सत्यस्य महत्त्वं पूर्वतः अधिकं वर्धितम्। तथ्यानि च सत्याभिव्यक्तयः अडिगसत्यस्य समर्थनं कुर्वन्ति, किन्तु चुनावीयं आख्यानं बहुशः माध्यमानां प्रचारयुक्तीनां च प्रभावेण विचलति। चुनावीयघोषणापत्रं, यत् सुशासनस्य प्रतिज्ञां करोति, व्यवहारतः बहुशः विफलं भवति, येन मतदातृणां मध्ये अविश्वासः वर्धते। सामाजिकमाध्यमेन राजनीतिः अधिकं जटिला कृता, यत्र मिथ्याज्ञानं निर्मिताः आख्यायनाः च जनमतं प्रभावितुं समर्थाः। किन्तु एतेषु सर्वेषु अपि, अन्तिमनिर्णयः सदा सजगसचेतनमतदातृणां हस्ते एव अस्ति।

एस.एच.डी. अनुसंधान प्रतिष्ठानम् शासनं चुनावीयवादान् च प्रति मतदातृणां प्रतिक्रियां ज्ञातुम् अध्ययनं कृतम्। एतदध्ययनं विभिन्नप्रदेशीयानां जनान् समावेश्य सम्पन्नम्, यथा ख्र मध्यमवर्गीयकालोनीयः, झुग्गीबस्तयः, विद्यालयमहाविद्यालयाः, बाजारप्रदेशाश्च। सर्वेक्षणे ६१ विधानसभाक्षेत्रेभ्यः ९२६ जनाः सहभागी अभवन, येन सर्वेषां वर्गाणां मतानि ज्ञातुं सहायता प्राप्ता।

मतदातृप्रतिक्रिया

अध्ययने कठोरं चुनावीयस्पर्धा दृष्टा, यत्र ५१% जनाः भाजपा-पक्षाय मतदानं कर्तुं उक्तवन्तः, जबकि ४५% जनाः आमआदमिपक्षं (आप) अवगृह्णन्।

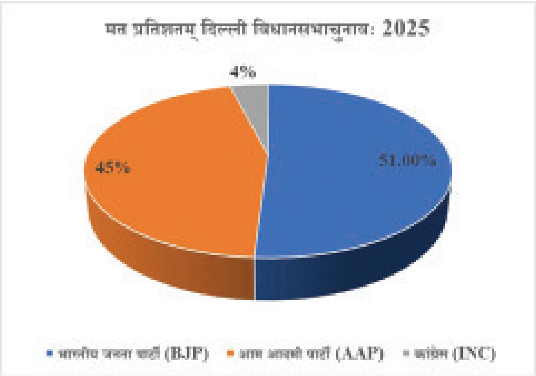

(स्रोतः - एस.एच.डी. अनुसंधान प्रतिष्ठानम्, दिल्ली विधानसभानिर्वाचन अध्ययनम् २०२५)

परिणामेभ्यः ज्ञायते यत्र निम्नवर्गे आमआदमिपक्षस्य प्रभावः अस्ति, तत्रैव भारतीयजनतापक्षः जनानां विश्वासं विजितवान्। मतदानरूचौ एषः परिवर्तनः शासनस्य कार्याणां, नीतिनां अपि च अपूर्णप्रतिज्ञानां कारणात् उत्पन्नः।

आप-सरकारस्य दशकं- अध्ययने आमआदमिपक्षस्य (आप) सरकारस्य कार्यप्रदर्शनं प्रति जनतायाः मतानि पञ्च वर्गेषु विभक्तानि। ३०% जनाः तटस्थाः अभवन्, यस्मात् ज्ञायते यत् कश्चन विशालवर्गः अद्यापि निर्णयं न कर्तुं शक्नोति। ३७% जनाः (११% अतीव संतुष्टाः, २६% संतुष्टाः) शासनस्य कार्येण प्रसन्नाः सन्ति, जबकि ३३% (२०% असंतुष्टाः, १३% अतीव असंतुष्टाः) अप्रसन्नाः सन्ति।

संतुष्ट-असंतुष्टजनानां मध्ये स्वल्पः भेदः अस्ति, यस्मात् स्पष्टं भवति यत् जनतायाः मतानि विभक्तानि सन्ति। यद्यपि आमआदमिपक्षः उत्तमं समर्थनं प्राप्तवान्, तथापि तटस्थ-असंतुष्टमतदातृणां महान् संख्या सूचयति यत् सरकाराय अनिर्णीतमतदातृणां समावेशनं कर्तुं, जनतायाः चिन्तानां समाधानं च कर्तुं दृढं कदम् उठयितुं आवश्यकम्।

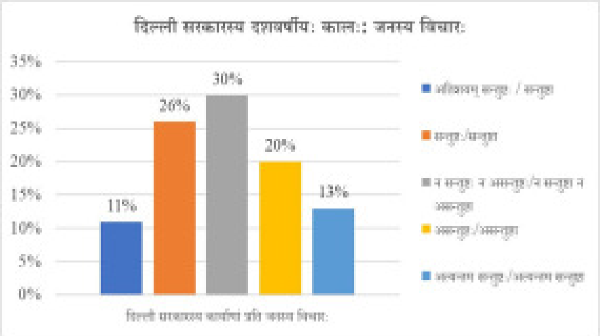

(स्रोतः - एस.एच.डी. शोधसंस्थानम्, दिल्ली विधानसभानिर्वाचन अध्ययनम् २०२५)

संतुष्ट-असंतुष्टमतदातृणां संख्या समाना एव अस्ति, जबकि अनेकजनाः अद्यापि निर्णयं न कर्तुं शक्नुवन्ति। एषा आमआदमिपक्षस्य (आप) कृते एकतः चुनौती, अपरतः अवसरः अपि अस्ति, यत्र तस्य तटस्थमतदातृणां समावेशनं कर्तव्यं असंतुष्टजनानां च चिन्तानां निवारणं करणीयम्।

मतपरिवर्तनम्:

आप-पक्षात् भाजपा-पक्षं प्रति- वर्षे २०२० आमआदमिपक्षं

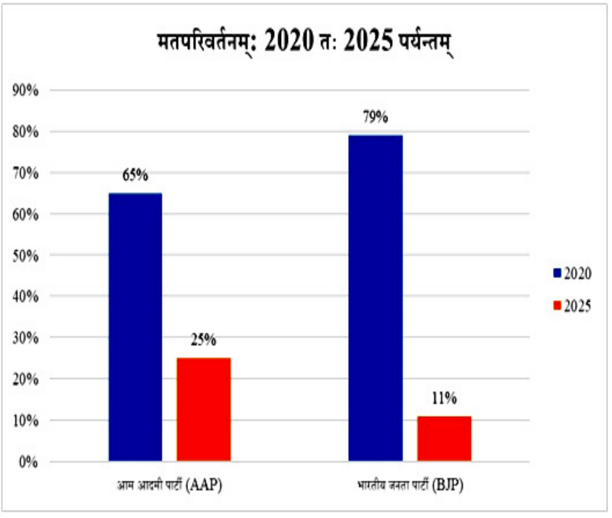

(आप) भारतीयजनतापक्षं (भाजपा) च मतं दत्तवन्तः अधिकांशमतदातारः वर्षे २०२५ अपि स्वनिर्णये स्थिराः सन्ति। अध्ययनस्य अनुसारं ६५% आप-समर्थकाः २०२५ विधानसभानिर्वाचने पुनः आप-पक्षाय मतदानं कर्तुं उक्तवन्तः, जबकि २३% जनाः न्यगदन् यत् ते अधुना आप-पक्षं न समर्थयिष्यन्ति। अस्य अर्थः अस्ति यत् आप-पक्षस्य २३% मतदाता अधुना समर्थनं न करिष्यन्ति।

अनातः, वर्षे २०२० भारतीयजनतापक्षं (भाजपा) मतं दत्तवन्तः १०% मतदातारः न्यगदन् यत् ते अधुना भाजपा-पक्षं न समर्थयिष्यन्ति। एतत् दर्शयति यत् समग्रतः १३% मतदाता आप-पक्षात् भाजपा-पक्षं प्रति स्थानान्तरं कुर्वन्ति।

(स्रोतः - एसएचडी शोधसंस्थानम्, दिल्ली विधानसभानिर्वाचन अध्ययनम् २०२५)

अस्मिन् अध्ययनि मतदाताराम् निष्ठा दलपरिवर्तनं च अवगन्तुं विशेषं बलं दत्तम्। परिणामाः दर्शयन्ति यत् अधिकांशमतदाता स्वपूर्वनिर्णये स्थिराः सन्ति, किन्तु महत्त्वपूर्णं परिवर्तनम् आप-पक्षात् भाजपा-पक्षं प्रति जातम्। एषः परिवर्तनः सूचयति यत् आप-पक्षस्य स्वमतदातारः स्थिरं कर्तुं कठिनं भवति। यद्यपि तस्य समर्थनं अद्यापि अस्ति, किन्तु बहवः जनाः असंतुष्टाः वा अनिर्णीताः च सन्ति, यस्मात् भाजपा-पक्षस्य कृते नूतनाः अवसराः उत्पद्यन्ते। क्षेत्रीयसर्वेक्षणे ज्ञातं यत् असंतुष्टाः आप-समर्थकाः स्वविरोधं स्पष्टं न प्रकटितवन्तः, जबकि भाजपा-समर्थकाः स्वपक्षं प्रति अधिकं मुखराः आसन्। एतत् दर्शयति यत् पारदर्शकं शासनं, सुदृढनीतयः, जनसमस्यानां समाधानं च आवश्यकं। अन्ततः, अध्ययनात् स्पष्टं भवति यत् जनता अधुना मुक्तयोजनाभ्यः मिथ्यावादनेभ्यश्च परं गत्वा सत्यं महत्त्वं ददाति, देशस्य विकासाय परिवर्तनं च इच्छति।

लेखकद्वः

डॉ. संजीव कुमार

निदेशक, एसएचडी रिसर्च फाउंडेशन एवं
सहायक प्रोफेसर, एसपीएम कॉलेज,
दिल्ली विश्वविद्यालय
ईमेलः sanjeev.spmcollege@gmail.com
मोबाइलः ९७१८६४०३३३, www.shdrf.com

डॉ. मनीष कुमार सिंह

निदेशक, सेंटर ऑफ डेटा एंड बिहेवियरल एनालिसिस (SHDRF) एवं सहायक प्रोफेसर, एसपीएम कॉलेज,
दिल्ली विश्वविद्यालय
ईमेलः manish@spm.du.ac.in
मोबाइलः ७५०३१६६४९१

पाठकानां कृते सूचना

कृपया 'संस्कृत-संवादः' पाक्षिकवार्तापत्रस्य ग्राहकत्वं स्वीकर्तुम् आजीवनं सदस्यताशुल्कः- रु. २५००/-, पञ्चवार्षिकशुक्लः रु. ११००/- (संस्थादीनां कृते) द्विवार्षिकशुल्कः रु.४८०/- (व्यक्तीनां कृते) मनिऑर्डरः , चैकः, ड्राफ्टः, इत्यनेन 'संस्कृत-संवाद' इतिनाम्नः सम्पादकीयकार्यालये प्रेषयेयुः। अथवा अस्यां वित्तकोषसंख्यायां (A/C) शुल्कराशिः प्रेषयितुं शक्यते।

वित्तकोषविवरणम्

Sanskrit samvad,

Current A/C No. 22490200000142,
Indian Overseas Bank, Yamuna Vihar,
Delhi-110053
IFC Code- IOBA0002249

अर्वाचीनाचार्याणां मते वेदस्य कालनिर्णयः

-सौमीपालः
(गवेषिका, वेदविभागः,
श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः, नवदेहली)

सृष्ट्युत्पत्ति विषये ऋग्वेदस्य पुरुषसूक्तस्य अष्टममन्त्रस्यानुसारेण ऋगादीनां चतुर्णामपि वेदानाम् उत्पत्तिः सृष्ट्युत्पत्तिकाले एव सिद्धयति । ज्योतिषगणनानुसारेण सृष्ट्युत्पत्तिकालादारभ्य अध्याविधिपर्यन्तं २०१० सौरवर्षाणि, तदनुसारेण १,९५,५८,०३५ वर्षाणि व्यतीतानि इति निश्चीयते । इत्थं सनाथनमान्यतानुसारेण ऋषिदृष्टाणां वेदानाम् अपौरुषेयत्वम् अनादित्वमेव अंगीकरणीयम् , किन्तु अनुसन्धानकुशलैः पाश्चात्यैः भारतीयैश्च वेदानामपौरुषेयतवम्-नादित्वञ्च नैव स्वीक्रियते । तेषां विदुषां मते ऋषिप्राणीतोऽयं वेदराशिः । एतेषां वैदिकमन्त्राणां रचनाकालस्तुसर्वथा अनुसन्धानविषयः अस्त्येव। अत एव पाश्चात्याः भारतीयाश्च स्व-स्व बुद्धयनुसारेणवेदकालं निर्णेतुं यतन्ते । बहुभिः विद्वद्भिः भाषा, रचनाशैली, धर्मानुसारेण,भूगर्भशास्त्रानुसारेण, ज्योतिषानुसारेण तथा खननेन या सामग्री प्राप्ता तामाधारीकृत्य वेदस्य कालः निश्चितः अस्ति । किन्तु एतेषामाधारेण एकः निश्चितः कालः सर्वसम्मतः न प्राप्तः अस्ति अस्य कारणं सर्वेषां केनचित् सह पूर्वाग्रहः एव कारणीभूतः वर्तते । १८ शताब्दी पर्यन्तं भारतीयविदुषां मते वेदाः अपौरुषेयाः इति धारणा आसीत् । वेदभाष्यकाराणां परम्परायाम् अपि वेदाः अपौरुषेयाः एव आसन् । तान् अनुसन्धान-कुशलान् अधिकृत्य अत्र कतिचन विचारः प्रस्तूयन्ते-

मैक्समूलरस्यानुसारेण वेदस्य कालनिर्धारणम्- बौद्धधर्मस्य आविर्भावकालमाधारीकृत्य सर्वप्रथमं मैक्समूल 'महोदयेन वेदस्य रचनाकालः विचारितः । एतैः इदम् अभिमतं यत् येन प्रकारेण क्रिश्चियननवर्षस्य प्रारम्भः विश्वस्य इतिहासं द्विधा करोति तथैव बुद्धयुगम् भारतस्य इतिहासमपि द्विधा करोति । कात्यायनः यश्च सूत्रसाहित्यस्य प्रमुखाः लेखकाः सन्ति इमे चन्द्रगुप्तमौर्यस्य पूर्ववर्ती तथा बुद्धस्य परवर्तिनः सन्ति । एतेषां कालः मैक्समूलरमहोदयेन चतुर्थशताब्द्याः उत्तरार्धः स्वीकृतः वर्तते। मैक्समूलर महोदयानुसारं सूत्रकालः ६०० ई. पू. तः २०० ई.पू. वर्तते । वैदिके इतिहासे मैक्समूलरस्यअनुसारेण मन्त्रकालात् पूर्वमपि छन्दकालः आसीत् । अस्य रचनकालः १२०० ई. पू त १००० ई.पू वर्तते । एवं प्रकारेण मैक्समूलरानुसारेण वेदस्य रचनाकालः २०० तः १२०० वर्तते ।

मैक्समूलरमतस्य समीक्षा- वैदिकवाङ्मये वेदस्य कालनिर्धारणे मैक्समूलरमहोदयेन सर्वादौ प्रयासः कृतः आसीत् अतः सर्वेषां विदुषां मनः तस्य उपरि आकृष्टः अभवत् । आदौ सर्वैः एतेषां मतम् अङ्गीकतम तदुत्तरम् सर्वेषां मतम् परिवर्तितम् । तदुत्तरम् विल्सन, हाग, ब्यूल 'इत्यादिभिः यदा स्वमतम् प्रकटितम् तदा मैक्समूलरमहोदयेन कृतस्य अप्रामाणिकता सञ्जाता । तदुत्तरम् मैक्समूलरेण स्वमतं १८६२ मध्ये परिवर्तितम्। ऋग्वेदसंहितायाः चतुर्थभागस्य प्रस्तावनायां स्वीकृतं यत् मम मतं पूर्णतया काल्पनिकं वर्तत इति । १८९० मध्ये जिफोर्ड व्याख्यानमालायां तेन स्पष्टरुपेण स्वीकृतं यत् वैदिकमन्त्राणां रचनाकालः १००० ई.पू. मध्ये उत १५०० तः ३००० ई.पू. मध्ये वर्तते इति कोऽपि निर्धारयितुमेव न शक्नोति इति ।

याकोबीमतानुसारं वेदस्य रचनाकालः- मैक्समूलरमतस्य प्रतिक्रियायां जर्मन विद्वान् याकोबीमहोदयेन ज्योतिषसम्बन्धीतत्वानाम् आधारेण वेदानां रचनाकालः विचारितः अस्ति।अनेन वैदिकसाहित्यस्य कालनिर्धारणार्थं ऋतूनां नक्षत्राणां तथा वर्षारम्भस्य स्थितिः तथा गृह्यसूत्राणाम् आधारत्वेन स्वीकृतं वर्तते । कौषीतकीब्राह्मणे यत् उक्तमस्ति उत्तराफल्गुनी वर्षस्य मुखमस्ति तथा पूर्वाफाल्गुनी पुच्छम् वर्तते । तथा तै.ब्रा. यत् उक्तमस्ति यत् पूर्वाफाल्गुनी वर्षस्य अन्तिमा रात्रिः तथा उत्तराफाल्गुनी वर्षस्य प्रथमा रात्रिः । अनेन याकोबीमहोदयेन अयं निष्कर्षः निष्कासितः यत् उत्तराफल्गुनीतः एव वर्षस्य प्रारम्भः अभवत् इति । इत्याद्यनेकप्रकारेण तैः प्रयत्नः कृतः । तदुत्तरं यः निष्कर्षः प्राप्तः यत् ४५०० ई.पू. तः ३००० ई.पू. ऋग्वेदस्य रचनाकालः वर्तते इति । तथा ३००० तः २००० ब्राह्मणानां रचनाकालः वर्तते इति ।

बालगंगाधरतिलकानुसारं वेदस्य रचनाकालः- यदा याकोबीमहोदयेन ज्योतिषाधारेण ऋग्वेदस्य रचनाकालः ४५०० निश्चितः तदा भारतीयविदुषा बालगंगाधरतलकेन अपि वैदिकसाहत्यस्य अवलोकनं कृत्वा वेदानां रचनाकालस्य विषये यत्नः आरब्धः। एतैः अपि ज्योतिषमाधारीकृत्य एव वेदस्य रचनाकालः निर्धारितः । एतैः आर्यसभ्यतायाः कालः एव अत्यन्तप्राचीनरुपेण स्वीकृतः । ४०००ई.पू. तः ६००० ई.पू. कालस्य कृते तिलकेन अदिति इति संज्ञा दत्ता । अस्मिन् काले एव वेदाः रचिताः स्युः इति एतैः अभप्रेतम् ।

अविनाशचन्द्रदासानुसारं वेदस्य रचनासमयः- भूगर्भशास्त्राधारेण अविनाशचन्द्रदासेन वेदस्य समयः निर्धारितः अस्ति । एतैः इदं चिन्तितं यत् आर्यसभ्यतायाः उदयः सप्तसिन्धुप्रदेशे २५००० ई.पू. मध्ये अभवत्। ७००० ई.पू. प्रायः अस्मिन् काले एषा सभ्यता पूर्णकालिका आसीत् । अस्मिन् काले एव ऋग्वेदस्य सूक्तानां रचना अभवत् इति । अविनाशचन्द्रदास-महोदयेन वेदस्य रचनाकालः स्वकीये श्रऋग्वेदिक इण्डिया' (त्पहअमकपब प्दकपं) इति नामके ग्रन्थे अनेकलक्षवर्षपूर्वं स्वीक्रियते । अनेन महोदयेन आर्यावर्तस्यचतुर्दिक्षु चतुःसमुद्राणां स्थितिमाधारीकृत्य भौगोलिक-गणनपद्धत्या वेदस्य रचनाकालः पंचविंशतिसहस्रसम्वत्सरपूर्वं मन्यते ।एवं प्रकारेण निर्धार्यते यत् प्रायः वेदानां रचना समयः ३०००० तः ३५००० ई.पू. स्यात् इति ।

मैक्डानलस्यानसारेण वेदस्य रचनासमयः- एतेषामधारत्वेन अवेस्ता भाषा आसीत् । अवेस्तायाः ८०० ई.पू. मध्ये प्रचलनमासीत् इति । अतः एतदेव आधारीकृत्य वेदस्य समयः निर्धारितः । एतैः १४०० ई. पू. रचनाकालः स्वीकृतः वर्तते ।

डी.आ.मंकंडमतानुसारं वेदानां रचनाकालः- रामायणे,महाभारते तथा पुराणे उल्लिखितानां ऋषिणां वैदिकऋषिभिः सह योजयित्वा एतैः वेदस्य समयः निर्धारितः वर्तते । एतैः ऋग्वेदस्य सूक्तानां रचना कालचतुष्टये स्वीकृता वर्तते- पूर्वरामकालः,रामकालः,उत्तररामकालः, महाभारतकालः इति। ऋग्वेदस्य १०२८ सूक्तेषु ७७४ सूक्तानि रामकाले निर्मितानि तथा ८४ सूकानि पूर्वरामकाले एवं १०१ उत्तररामकाले तथा २३ महाभारतकाले लखितानि रचितानि वा ८२ सूक्तानां विषये सन्देहः वर्तते कश्चित् एतेषाम् । एतेषामनुसारेण ३७५० ई.पू. मध्ये वेदानां रचना अभवत् इति।

शंकरबालकृष्णदीक्षितानुसारं वेदस्य रचनाकालः- एतेषां जन्म महाराष्ट्रप्रदेशे अभवत। एते अपि ज्योतिषाधारेण एव वेदस्य समयं निधरितवन्तः । एतैः अन्येषां वैदेशिकानां मतं निराकृतं वर्तते । इमे तावत् वेदस्य रचनाकालं ३५०० ई.पू. यावत् स्वीकुर्वन्ति इति । पं. शंकर-बालकृष्ण-दीक्षित-महोदयः शतपथब्रह्मणस्य "एकं द्वे त्रीणि चत्वारि या अन्यानि नक्षत्राणि, अथौता एव भूयिष्टा, यत् कृतिकास्तद् भूमानमेव एतदुपैति, तस्मात् कृत्तिकास्वास्वादधीत। एता ह वै प्राच्या दिशो न च्यवन्ते, सर्वाणि ह वा अन्यानि नक्षत्राणि प्राच्या दिशः च्यवन्ते "(शतपथब्राह्मण ।।२-१-२) नक्षत्र-निर्देशमधिकृत्य ज्योतिषगणनया शथपतब्राह्मणस्य रचनाकालः ३००० ई.पू.इति स्वीकरोति । शतपथब्राह्मणादपि प्राचीनतरः ऋग्वेदः तस्य मते ३५०० ई.पू.इति भवितुम् अर्हति।

वेबर-महोदयस्यमतानुसारं वेदस्य रचनाकालः- एतेषां मतमस्ति यत् वेदाः कियत् प्राचीनाः सन्ति इति निश्चयेन वक्तुं नैव पार्यते, तथापि वक्तुमिदं शक्यते यत् वेदाः १५०० ई.पूइति तिथेः प्राचीनाः तु सन्त्येव। अत्र कापि शंका नास्ति ।

विन्टरनित्ज-महोदयानुसारं वेदस्य रचनाकालः- ब्राह्मणग्रन्थानां, पाणिनिव्याकरणस्य, संकृतभाषायाः, अशोककालिकशिलालेखभाषायाः तथावैदिकभाषायाः पारस्परिकतुलानात्मकाध्ययनेन ऋग्वेदस्य रचनाकालः ६००० ई.पू. इत्यारभ्य ४५०० ई.पूइति कालस्य मध्यवर्ती कालखण्डः स्वीकृतः।

भगवतोवेदस्यकालःकःइतिविषयःयदिनविचार्यतेतर्हितस्ययथाकथञ्चित् विद्यमानत्वात्अप्रामाण्यंस्यात्। अतःवेदस्यकालविषयेप्राचीनाः आचार्याः किम्अभिप्रयन्तिइतिसंक्षेपतोविचार्यते। तत्रादौवेदस्यअपौषेयत्वंचिन्त्यते।

अस्मिन् विचारे च यानि प्राचीनानि दर्शनानि तानि एव इह प्रमाणानि, वेदनाम् अपौरुषेयत्वरूपः विचारः पूर्वमीमांसायां तथा च उत्तरमीमांसायाम् अर्थात् वेदान्तसिद्धान्ते विस्तरेण प्रतिपादितम् अस्ति, तदेव भवति वेदस्य कालनिर्णायकं प्राचीनाचार्याणां मते। तदेव इह पूर्वपक्षसिद्धान्तक्रमेण यथाशास्त्रं निरूप्यते।

वेदान्तिनः मीमांसकाःचवेदस्यअपौरुषेयत्वं निरूपयन्ति।कापिलाख्ये सांख्यदर्शनेवेदस्यनित्यतानस्वी- क्रियतेकिन्तुवेदः अपौरुषेयः। वेदःऋषिगणकर्तृकः वर्तते ।अतःनकोऽपिवेदस्यरचयिताइति। नकस्यापिस्वस्यमतानुसारेण वेदप्रामाण्यंवेदाविर्भावविषयोवास्वीक्रियते। तस्माद्वेदःअपौरुषेयः। महाभाष्यकारःभगवान्पतञ्जलिः पाणिनिप्रणीतस्यतेनप्रोक्तम्इतिसूत्रस्यभाष्येवेदस्य- नित्यताप्रसङ्गे अवोचत् यत् वेदस्यअर्थाः नित्याः किन्तुशब्दराशेः वर्णानुपूर्वीकत्वात् अनित्यत्वम् इति। तदुक्तं-अर्थोनित्यः, सा च वर्णानुपूर्वीसातुअनित्या इति।प्रतिमहाप्रलयंवेदस्यवर्णानुपूर्व्याःअक्षरपरम्परायाः विनाशोभवति।प्रतिकल्पंपुनः ऋषिगणः वेदस्यस्मरणंकरोति।वर्णराशीनां नाशे सत्यपिवेदस्यअर्थाः विद्यन्ते ते नित्याः एव तिष्ठन्ति। वर्णानुपूर्व्याः भेदवशात्शाखाभेदेन उत्पत्तिः अभवत्। यथाऋग्वेदस्यएकविंशतिः, सामवेदस्यसहस्रभेदाः (सहस्रवर्त्मासामवेदाः) इति।महाभाष्यकारपतञ्जलिमतानुसरेणवेदार्थाःनित्याः, वर्णानुपूर्वीअनित्याचेति पक्षभेदाः ।अर्थांशःनित्यःअंशःअनित्यःचेति।

सन्दर्भग्रन्थसूची
.वैदिक साहित्य का इतिहास- डॉ.पारसनाथ द्विवेदी, चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी १९९७।
.वैदिक साहित्य- पं. रामगोविन्द त्रिपाठी, भारतीय ज्ञानपीठ, काशी, प्रथम संस्करण , सन् १९५०।
.वैदिक संस्कृति- गोविन्द चन्द पाण्डेय, लोक भारती प्रकाशन, इलाहबाद, द्वितीय संस्करण, सन् २००५।
१ म. भा.
२ म. भा.
.वेदकाल निर्णय- डॉ.सुरकान्त झा, चौखम्बा विद्यभवन, वाराणसी, प्रथम संस्करण, सन् २०१३।
.वेद और वैदिक काल- गोयनका पुस्तकालय, बाराणसी से (प्राप्त)।
.वैदिक साहित्यचर्चा- कृष्नकाली मन्डल, संस्कृत पुस्तक भान्डार, कलकाता, २०१७।
. Rig Veda Samhita Mandala-1- R L Kashyap, Sakshi (Jayanagar Bangalare), 2009।
. The Rig Veda- David Frawley, Aditya Prakashan (New Delhi)।
.ऋग्वैदिक इण्डिया- अविनाशचन्द्र दास, कलकात्ताविश्वविद्यालय १९२१।
.ऋग्वैदिक कल्चर- अविनाशचन्द्र दास, कलकात्ताविश्वविद्यालय १९०५।
.द ओरायन(The Orion)-बाल गंगाधर तिलक, विजय गोल (Goel) अंग्रेजी-हिन्दी पब्लिसर, १८९३।
.द आर्कटिक होम इन द वेदाज- तिलक, पूना, १९०९।
.वैदिक इण्डेक्स- मैक्डानल ओर कीथ, दिल्ली, १९५२।

गृहे गृहे संस्कृतम् योजनायाः फरवरी-सत्रस्य समापनम्

लखनऊ। (हि.स.) राज्यस्य विभिन्नजिल्लासु प्राथमिकविद्यालयेषु सामुदायिककेन्द्रेषु च सरलसंस्कृतभाषाशिक्षणवर्गाः समाप्ताः। सत्रस्य प्रेरणास्रोतः वरिष्ठप्रशासनिकपदाधिकारी डॉ. दिनेशकुमारमिश्रः संस्कृत पुस्तकाध्ययनस्य द्वारम् इति वर्णितवान। सः अवदत् यत् अस्माकं भारतीयसंस्कृतेः प्रतिनिधित्वं कुर्वन्तः सर्वे ग्रन्थाः संस्कृतभाषायां लिखिताः सन्ति, तेषां अध्ययनाय, अस्माकं सांस्कृतिकविरासतां ज्ञातुं च संस्कृतं अत्यावश्यकम्। बाल्यकालात् एव बालकेषु संस्कृतमूल्यानि प्रवर्तयितव्यानि अतः अस्याः योजनायाः माध्यमेन प्राथमिक-माध्यमिक-विद्यालयेषु, सामुदायिककेन्द्रेषु च अस्याः योजनायाः केन्द्राणि चाल्यन्ते। समन्वयकः श्री दिव्यारंजनः स्वस्य परिचयात्मके सम्बोधने योजनायाः उद्देश्यं प्रकाशयन् व्यावहारिकशिक्षणस्य लाभं च व्याख्यातवान्। ५१ केन्द्रेषु ५१ शिक्षकैः एताभिः कक्षाभिः १३०४शिक्षिकाः लाभान्विताः इति सः अवदत्। शिक्षकैः एव आयोजितः कार्यक्रमः प्रदीपकुमारः, वैदिक मंगलाचरणं रोली पाण्डेयः, लौकिका मंगलाचरणं रीता आर्याः संस्थानगीतिकागायनं च कञ्चनमिश्रेण कृतम्। पूनम सिंह स्वागत गीतेन गौरवगाथाम् अगायत्। प्रेरणा सत्राणां विवरणं एवं च अनुभवं अंजू मिश्रा, रुद्र नारायण पाण्डेयः, इनादुबे, शिव यादवः हरीश तिवारी च अवदन् । अतिथिभ्यः धन्यवादज्ञापनं परियोजना समन्वयकः अनिल कुमार गौतमः कृतवान् । तेन समस्तम् इतिवृत्तमपि प्रस्तुतम्। अर्चना मिश्रा शान्तिमन्त्रेण सत्रस्य समाप्तिम् अकरोत्।

राजस्थान-संस्कृत-अकादमी (महाकवि-माघमहोत्सव-२०२५)

माघं माघः प्रणीतवान्

प्रो. ताराशंकरशर्मा पाण्डेयः

नृपतेर्वर्मलातस्य राज्याश्रये निविष्टधीः।
मन्त्री सुप्रभदेवो यो दत्तको नाम तत्सुतः।।१।।

मन्त्रिश्रीदत्तकस्याभूद् दानी मानी च सत्कविः।
श्रीमालाभिजनो माघः श्रीमालीवंशभूषणः।।२।।

गुर्जरराज्यसान्निध्यात् डूंगरपुरसम्भवम्।
डॉ भोलाशंकरव्यासो संमनुते समीक्षकः।।३।।

मन्ये जन्माघशून्यत्वं दृष्टं दैवज्ञपूर्वजैः।
माघमासजनित्वाद्वा माघेति नाम संज्ञितम्।।४।।

सर्वशास्त्रनदीष्णोऽसौ प्रतिभाभास्वरः कविः।
वैयाकरणमूर्धन्यो माघोऽजायत पण्डितः।।५।।

किरातार्जुनसंबद्धां कथां स्वीकृत्य भारविः।
काव्यं संरचयामास कीर्तिं लेभे श्रियाद्भुताम्।।६।।

संश्रुत्य श्रीपदां ख्यातिं सुधीन्द्रभारवेः कवेः।
शिशुपालवधं काव्यं माघं माघः प्रणीतवान्।।७।।

सुप्तिङन्तपदोद्भूतं प्रतिपदं नवं नवम्।
प्रदर्श्य काव्यपाण्डित्यं माघो लेभे परं यशः।।८।।

शब्दशाणार्थविज्ञोऽसौ कोषव्याकरणाद्भुतम्।
रमणीयोपमासर्गं साधयामास सत्कविः।।९।।

पदानुपमलावण्यं क्षणे क्षणे नवं नवम्।।
काव्ये प्रदर्श्य सुख्यातो घण्टामाघोपसंज्ञया।।१०।।

विलोक्य माघमाहात्म्यं प्रेष्यपत्राय मुद्रिता।
भारतसर्वकारेण चिटिकापि प्रसारिता ।।११।।

माघोतिशेते सकलान् कवीन्द्रान्

श्रीकालिदासो ललितोपमो यः
समीक्षितः यः कविताविलासः।
त्रैगुण्यकोषे परमः प्रसिद्धो
माघोतिशेते सकलान् कवीन्द्रान् ।।१।।
काव्येऽतिगम्भीरवचोऽर्थसारो
भूतोद्भुतो भारविभारविः सः।
श्रीसिद्धिसम्प्राप्तयशास्तथापि
माघोतिशेते सकलान् कवीन्द्रान् ।।२।।
लालित्यपोषे पदपारगामी।
प्रचण्डखण्डोच्छलवाक्प्रतापी
दण्डी प्रकाण्डः कविरस्ति किन्तु
माघोतिशेते सकलान् कवीन्द्रान् ।।३।।
औपम्यपूरार्थगभीरचारु-
लालित्यसार्थो वचनैकसूरः।
लक्ष्मीविशिष्टे शिशुपालकाव्ये
माघोतिशेते सकलान् कवीन्द्रान् ।।४।।
गीताकथामाध्यमचित्प्रकाशं
ज्ञानं ददौ गोपकुमारबालः।
स नायकोभूच्छिशुपालकाव्ये
माघोतिशेते सकलान् कवीन्द्रान् ।।५।।
कृष्णो महाभारतधूर्धरो यो
जगद्गुरुर्यः प्रथितोस्ति लोके।
तमाश्रित्य काव्यं रचितं च येन
माघोतिशेते सकलान् कवीन्द्रान्।।६।।
पद्यजलक्ष्मीः--
वसन्तकाले ललितेऽनुभूता
पदे पदे पद्यजकान्तलक्ष्मीः ।
माघस्य काव्ये ललितेऽनुभूता
पदे पदे पद्यजकान्तलक्ष्मीः ।।७।।
काव्ये माघेन सृष्टैर्नवनवविधिभिः सर्गसर्गानुकूलैः
शब्दै रम्यैः प्रसूते मधुरिपुगुणिते माघनाम्ना प्रसिद्धे ।
शब्दो नैवावशिष्टो नवकवननवः काव्यसृष्ट्यै प्रसिद्धिः
सृष्टौ नो पृष्ठपादाः पुनरपि रचने साम्प्रतं काव्यकाराः ।। ८ ।।
वधं कृत्वा तु कुख्याताः सर्वे भवन्ति मानवाः।
शिशुपालवधं कृत्वा माघः सुख्यातिमागतः।।९।।

अखिलभारतीय-महाकवि-माघ-महोत्सवस्य-2025 उद्घाटन समारोहः सम्पन्नः

जयपुरम्। विश्वस्य प्राचीनतमस्य परिष्कृततमस्य च भाषायाः संस्कृतस्य विद्वांसः कालिदासः उपमायां निपुणः, भारवी अर्थवैभवे निपुणः, दण्डी च शब्दानां लालित्यस्य निपुणः इति मन्यन्ते, परन्तु महाकविः माघः एतेषां त्रयाणां गुणानां कृते प्रसिद्धः अस्ति । शब्दब्रह्मस्य परमभक्तस्य महाकविमाघस्य विषये कथ्यते यत् शिशुपालवधस्य

नवकाण्डानां लेखनानन्तरं लेखनात् एकमपि शब्दं न त्यक्तम्। एतत् जगति दुर्लभतमं उदाहरणम् अस्ति। अक्षरब्रह्मस्य एतादृशं अतुलनीयं उपासकं समस्तं विश्वं श्रद्धेन स्मरणं करोति एतानि विचाराणि अद्य ०६ फरवरी २०२५ तः १२ फरवरी २०२५ यावत् डॉ, राजस्थान संस्कृत अकादमी के निदेशक। अस्याः विद्वान्गोष्ठ्याः मुख्यवक्ता केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयस्य प्रो.रामकुमारशर्मा आसीत्।

विद्वान् संगोष्ठ्याः विशेषातिथिः भारती पत्रिकायाः सम्पादकः प्रो. लक्ष्मीपूजकः स यत्किञ्चित् दानं करोति स्म ।

संगोष्ठ्याः अध्यक्षतां श्री राधाकृष्ण आयुर्वेद विश्वविद्यालय जोधपुरस्य पूर्व कुलपतिः प्रो. कार्यक्रमस्य मुख्यातिथिः डॉ. लताश्रीमाली महाकविमाघमहोत्सव- २०२५ अन्तर्गतं राजस्थानसंस्कृत अकादमी, जयपुरद्वारा आयोजितेषु कार्यक्रमेषु प्रकाशं प्रसारितवती। अकादमी द्वारा आयोजिते महाकवि महोत्सवे उपस्थित विद्वांसः निवेदिताः।

कार्यक्रमे वैदिकमङ्गलाचरणं सर्वप्रथमं केन्द्रीय-संस्कृतविश्व- विद्यालयस्य जयपुरस्य वेदविभागस्य डॉ. सुधाकरपाण्डेयेन कृतम्। अतिथिभिः दीपाः प्रज्वलिताः आसन्। राजेश पूनिया, डीन, कला संकाय एवं प्रो. राजस्थानविश्वविद्यालयस्य जयपुरस्य संस्कृतविभागप्रमुखः ज्योत्स्ना वशिष्ठः सर्वेषां अतिथिनां स्वागतं कृतवान्। कार्यक्रमस्य निदेशकः संयोजकः च राजस्थानविश्वविद्यालयस्य जयपुरस्य संस्कृतविभागस्य सहायकप्रोफेसरः डॉ. सुधीरकुमारशर्मा उपस्थितानां सर्वेषां अतिथिनां धन्यवादं कृतवान्।

महाकवि-माघ-जयन्त्यां शोभायात्रायाः भव्यः कार्यक्रमः

बीकानेरम्, राजस्थान संस्कृत अकादमी जयपुरं, महाकवि माघ विकास संस्थानं, अम्बिका शिक्षा समितिः तथा च अन्येषां

संस्थानां द्वारा महाकवि माघ जयन्त्याः अवसरे अनेकेषां कार्यक्रमाणाम् आयोजनं जातम्, कार्यक्रमस्य अवधौ विश्व कल्याणार्थ मेधा वृद्धि महायागस्य आयोजनं बुधवासरे प्रातः काले अभवत्। नगरस्य मुख्य मार्गमाध्यमेन नगर परिक्रमा भव्य शोभायात्रा जाता तत्र माघ पूजायां कार्यवाहकः उपविभाग अधिकारी नीरज कुमारी, जिला शिक्षा अधिकारी गंगा कलावतः, प्रेमाराम बंजारा, जयकृपराम माली, मानकमल भण्डारी, डॉ. घनश्याम व्यासः, दिनेश दवे इत्यादयः जेताराम आचार्यस्य सहभागितायां महाकवि माघ जयंत्यां श्रीमल पूजनं भव्या आरती इत्यनयोः आयोजनम् अकुर्वन्। अवसरेऽस्मिन् मंकमल भण्डारी, बी.के. गीता, हेमलाता जैनः निर्णायक भूमिका निर्व्यूढवन्तौ कार्यक्रमे मिठालाल जंगीदः, अशोक धारीवालः, डॉ. अक्षय बोहरा, कन्हैयालाल खंडेलवाल, संदीप देसाई, नारायण जंगीदः, घेवर चंद्र राजपुरोहितः, प्रवीण शास्त्री, गोपाल चंदः, दिनेश वत्सलः, दिनेश जालोरी आदयः प्रख्यातमहाभागाः भागम् अगृह्णन्।

महाकवेर्माघस्य स्मृतौ डाकटिकिटं पत्रावरणं च प्रसारितम्

वार्ताहरः-प्रो ताराशंकरशर्मा पाण्डेयः, वरिष्ठसाहित्यकारः

वधं कृत्वा तु कुख्याताः सर्वे भवन्ति मानवाः।
शिशुपालवधं कृत्वा माघः सुख्यातिमागतः।।

संस्कृतजगत्कृते महद्गौरवास्पदमेतद् यत् संस्कृतसाहित्यकारस्य महाकवेर्माघस्य स्मृतौ भारतसर्वकारेण डाकटिकिटं पत्रावरणं च प्रसारितम्।

महाकविर्माघः संस्कृतसाहित्ये दानवीरस्य विद्यावीरस्य महाकवेर्माघस्यापूर्वमेव योगदानं शिशुपालवध-महाकाव्यरूपे। काव्यमिदं माघकविनाम्नापि प्रसिद्धम्। माघप्रशस्तिपरा बहवः श्लोका दृष्टिपथमायान्ति, यथा-

उपमा कालिदास्य भारवेर्थगौरवम्।
दण्डिनः पदलालित्यं माघे सन्ति त्रयो गुणाः।।

अपिच-मेघे माघे गतं वयः, नवसर्गे गते माघे नवशब्दो न विद्यते, इत्यादयः। अत एव बृहत्त्रयीकाव्येषु माघकाव्यस्यास्य गणना विधीयते।

माघकविः वर्मलातनामकनृपस्य मन्त्रिणः श्रीमालीब्राह्मणवंशभूषणस्य सुप्रभदेवस्य पौत्रस्तथा दत्तकस्य पुत्र आसीत्। श्रीमालस्थानमेव साम्प्रतं राजस्थाने भीनमाल इति वर्तते, इत्युक्तदिशा राजस्थानीयो महाकविर्माघः।

अत एव राजस्थानविश्वविद्यालयस्य संस्कृत विभागाध्यक्षेण जयपुरस्थ-राजस्थान-संस्कृत-अकादम्या निदेशकत्वेन प्रो. प्रभाकरशास्त्रिणा महाकविमाघस्य चित्रेण सह ऐतिह्यं विवरणवैशिष्ट्यं प्रदर्शयता भारतसर्वकाराय पुस्तप्रैष्यचिटिका-(डाकटिकिट)प्रसारणाय प्रस्तावः प्रेषितः। तदनुसारं भारतसर्वकारेण महाकवेर्जयन्तीदिवसे ९ फरवरी २००९ दिनांके भीनमालनगरे महोत्सवं समायोज्य पंचरूप्यकात्मकं डाकटिकिटं पत्रावरणं च प्रसारितम्।

माघप्रशस्तिः

-डॉ. रामदेव साहू
राजस्थान-संस्कृत-अकादमी के सर्वोच्च 'माघ पुरस्कार' से सम्मानित विद्वान्

राजस्थान-संस्कृत-अकादमी (महाकवि-माघमहोत्सव-२०२५)

माघो महीयान् महतां कवीनां
संस्मर्यमाणो विबुधैर्जगत्याम्।
कवित्वशक्त्योपचयप्रतिष्ठं
श्रियोपश्लिष्टं कृतवान् हि काव्यम्॥१॥

शास्त्रेषु पाण्डित्यमदर्शि गूढं
प्राचीकटत् स्वं प्रतिभानवत्त्वम्।
सत्स्वप्यनेकेषु कवित्वकृत्सु
तेने जगत्यां स्वमहाकवित्वम्॥२॥

माधुर्यधुर्यस्वगिरोजसौजो-
गुम्फे पटुत्वं प्रथयन् कवित्वे ।
प्रसादमासाद्य हरेश्चरित्रे
गुणोत्करैर्विस्मयमाततान॥३॥

अलंकृतीनां बहुशःप्रयोगे-
ऽप्यौपम्यदक्षत्वमसौ दधानः।
प्राचां कवीनां कवितारसत्वम्
अपाचकार स्वधियः प्रकर्षात्॥४॥

अर्थस्य गाम्भीर्यमसौ वितन्वन्
क्षीराम्बुधेःक्षीरसमुद्रजायाः।
पत्ये दिशन्नात्मगुरुत्वमेकं
काव्ये सुधास्वादमिषेण तेने॥५॥

यदर्थगाम्भीर्यमुपेत्य विज्ञैर्न
भारवेरादियते कवित्वम्।
तुलां समासाद्य च दृश्यतेऽत्र
निश्चप्रचं भूरि फलेग्रहित्वम्॥६॥

प्रायुक्त लालित्यमसौ स्वकाव्ये
ललनासु लावण्यमिवानुबद्धम्।
पदावलीसु विलसत्सरागं
भाति स्म गत्या गजगामिनीसु॥७॥

शब्दानुयोगैरपि नूतनैर्यत्
प्रत्नैः कवित्वे कृतभूरियत्ने।
अलौकिकत्वं सुतरां विभाति
विच्छित्तियुक्तेष्विह वर्णनेषु ॥८॥

विचक्षणत्वान्नवकल्पनासु
प्रावीण्यमुद्योतितवान्निसर्गात्।
काव्ये स्वकीये कविकुञ्जरोऽयं
शब्दैः समन्दं गतिमान् विभाति ॥९॥

सलक्षणं व्यञ्जनसम्प्रयोगै-
र्भावाभिव्यक्तौ नवचिन्तनेन ।
प्रौढिं दधानो द्रुमवच्च वल्लीं
केषां न चेतांसि चमत्करोति॥१०॥

सुसूक्ष्मभावाङ्कुरणैर्यदीये,
शब्देषु नावीन्यनिवेशनेन ।
विवक्षितार्थप्रतिमानभूतः
काव्ये नवार्थः सुतरां विभाति॥११॥

सौक्ष्म्यानुभूतिप्रवणो हि माघ-
स्तात्पर्यसंवेद्यतयातिहृद्यम्।
काव्यं पुरस्कृत्य कवीन्द्रमुख्यै-
र्वन्द्यो बभूवान्यतरो जगत्याम्॥१२॥

काव्यं यदीयं सरसं बुधानां
प्रख्यातवृत्तस्य निबन्धनेन ।
आप्यायितान्तःकरणोन्मुखानां
आनन्ददं सौधमिवातुराणाम्॥१३॥

शास्त्रान्तराधीतिपटुत्वव्याजा-
त्पाण्डित्यपूर्णप्रतिभाबलेन।
प्रौढोक्तिवैशद्यविशेषभूतं
लोकत्रये कालजयित्वमाप॥१४॥

पाञ्चालिकामाप्य महत्प्रतिष्ठां
प्राप्ता यथा मध्यमपाण्डवेन।
माघेन वाचां विनिदश्र्य शौर्यं
सैवोपलब्धा सुमहत्क्रमेण॥१५॥

बाणोन्मुखी पञ्चभिरेव विद्धा
बाणैःपुनःश्लिष्टतरातिगूढम्।
विज्ञैर्विमृष्टा बहुशो जगत्यां
पाञ्चालिका या हि पदे पदे सा॥१६॥

माघस्य काव्ये पदमाप्य रम्या
सौभाग्यतो नूतनतां दधाना।
शब्दार्थगाम्भीर्यनिमग्नपूता
अद्यापि लोकैरविमर्शितैव॥१७॥

माघस्य काव्ये प्रकृतिर्नटीव
आलम्बनोद्दीपनतां दधाना।
साजीव्यमासाद्य रसप्रकर्षात्
श्रोतृन् ससत्त्वा विवशीकरोति॥१८॥

निसर्गसौन्दर्यसुधाकिरत्वा-
न्माघप्रभावो महितो विभाति।
साकर्षणं लोकमनोहरत्वा-
दाबालवृद्धप्रियतां तनोति ॥१९॥

माघे वसन्ते हृदयोल्लसन्तः
तत्त्वोपलब्ध्यै मधुपाःकवीन्द्राः।
माघे रतिं नित्यमुपाश्रयाणाः
किं ते न श्रृङ्गारफलं लभन्ते ॥२०॥

माघं विनाधीतमलं जगत्यां
वैदुष्यमेतद्विदुषां न तस्मात्।
मर्मज्ञतामेत्य मुधैव सिद्धाः
साहित्यपाथोनिधिमन्थनेन ॥२१॥

यथा मघायामुदितो हि मेघः
प्रवर्षणाल्लोकमनः पुनाति ।
जातस्तथासौ भरतस्य भूमौ
माघः प्रकर्षान्मितिमातनोति ॥२२॥

वेविद्यमानेषु महाकवीन्द्रोऽ
यं कालिदासादिमहाकवीषु ।
कार्तिक्यवैशाखगतेऽपि पुण्ये
माघस्य माहात्म्यमिवाद्वितीयः ॥२३॥

रसैकसिद्धो नयविद् विधिज्ञो
गुणैरभिज्ञो बहुशास्त्रविज्ञः।
अधीतसिद्धान्तसमग्रवेत्ता
माघः स्वकाव्यं निकषञ्चकार ॥२४॥

यत्रानुसन्धानपराः कवीन्द्राः
श्रान्ता मुहुर्भूरिपरिश्रमेण ।
विलोक्य कुण्ठां प्रतिभानवत्वे
म्लानाननाः क्षीणधियो बभूवुः ॥२५॥

केचित्तु वैय्याकरणा विशिष्टान्
शब्दप्रयोगानभिवीक्षमाणाः।
समीक्ष्यबुद्धेरनवाप्य योगं
साधुत्वमस्यात्मनि चाशशंसुः ॥२६॥

चारुत्वमालोक्य वचःप्रवृत्तौ
सत्यं शिवं सुन्दरमेतदीयम् ।
साश्चर्यमासाद्य मनःप्रसादं
दन्ताग्रदत्ताङ्गुलयो बभूवुः ॥२७॥

अद्यप्रभृत्यात्तमहत्प्रकर्ष-
मादर्शभूतं कविपुङ्गवानाम् ।
यथार्थमालोकयितुं बुधानां
माघस्य काव्यं सुतरां विभाति ॥२८॥

वैदग्ध्यगर्वोन्नतिमादधानाः
केचित्त्वहो पण्डितमानिनोऽपि ।
माघस्य काव्ये द्युमणिप्रकाशे
दिवान्धतां यान्ति यथा ह्युलूकाः ॥२९॥

विभूतिमत्त्वात्कविकर्मणोऽस्य
लालायिता वागधिदेवताऽपि ।
पश्यन्त्यपास्याश्रयमात्मनीनं
हंसं कवीन्द्रास्यनवारविन्दम् ॥३०॥

घनावली माघपदावलीयम्
अद्यापि लोके विदिता विचित्रा।
तेजः प्रभावं कविभास्कराणां
विडम्बयन्ती सुतरां चकासे ॥३१॥

अवाप्य सौन्दर्यविशेषमस्य
कवित्वलक्ष्मीः पदसौकुमार्यम् ।
हैयङ्गवीनत्वमथादधाना
प्रौढापि चेतांसि हरन्ति यूनाम् ॥३२॥

शब्दायते माघकवेः कवित्वे
नव्यार्थचारुत्वविलक्षणत्वम्।
कस्य प्रमोदं कुरुते न लोके
श्रुतौ सुनारीकटिकिङ्किणीव ॥३३॥

पारङ्गतश्शास्त्रपरावरस्य
शश्वत्कवित्वेन धुरन्धरोऽसौ।
परवर्तिनः काव्यकृतोऽपि बालान्
चकार पाण्डित्यमयेन माघः॥३४॥

स्रोतो ह्यजस्रं कविताप्रियाणां
सम्प्रेरणाया: प्रतिभाविकासे ।
वाचां विलासे हि सुधासमुद्रे
निमज्जनात्पूतवपुर्विभाति ॥३५॥

माघो ह्यसौ शब्दविशेषणानां
चारुप्रयोगेण चिराय वाचम् ।
अलञ्चकाराभिनवाम्बरान्त-
स्तारागणानामिव सद्विधाता ॥३६॥

दिवाकरोद्योतितचक्रवाकः
प्रीत्योपगूढप्रिययेव चित्रम् ।
माघस्तनोत्याशु धिया बुधानां
मृदुत्वगूढान्तरनिर्भरत्वम् ॥३७॥

घनाकुले काव्यनभस्तलेऽस्य
भानोर्यथा रम्यतरप्रभाते।
रसाकरे प्रावृषि तन्निसर्गाद्
विचित्रतामापदिवेन्द्रचापः ॥३८॥

क्रीडासु सक्ता: कवितापदानां
माघस्य काव्ये विबुधा बुधेन्द्राः ।
गूढानि रत्नानि गवेष्टुकामा
रत्नाकरेऽद्यापि सुखं लभन्ते ॥३९॥

वागीश्वरी सत्कविकामुकानां
कवित्वसौन्दर्यमनुस्सरन्ती।
प्रयाति माघस्य पथा कथंचिद्
रसैर्विशिष्टेव सरित्समुद्रम् ॥४०॥

बन्धस्य गाढत्वमुपेत्य यस्य
श्लेषैस्तथा श्लेषमयी सकामा।
वाचस्तनुश्छन्दसि सक्रियाऽपि
रोमाञ्चिता भूरि तनोति चित्रम् ॥४१॥

विच्छित्तिवैलक्ष्ण्यविशेषगूढा
वामेव रामा कविता यदीया ।
विद्वज्जनानां नयनाभिरामा
चित्तं बलात्कर्षति किन्न चित्रम् ॥४२॥

भावानुभूतेःसघनत्वमेत्य
रसप्लवाप्लावितवाङ्मयैकम्।
कवित्वमञ्चे सुतरां दधाना
सरस्वती नृत्यति माघकाव्ये ॥४३॥

वातेव मन्दोऽतितरां सुरम्यो
भावप्रवाहस्त्विह शिल्पदेव।
नैसर्गिकं मोदमलं ददानो
कवित्वप्रेमाणमुरस्करोति ॥४४॥

वैशद्यमासाद्य विशेषतोऽस्य ।
माघस्य काव्ये किल वर्णनानि ।
हृद्यानि चेतःपटलेऽङ्कितानि
साक्षात्स्थितान्येव मनोहराणि ॥४५॥

लीलाभुवं तत्कविकुञ्जराणां
विलोक्य नैके हरयः कवीन्द्राः ।
स्पर्धालवस्तान्विजिगीषवोऽपि
प्रविश्य लज्जास्पदतां व्रजन्ति ॥ ५२॥

विचित्रमार्गेऽपि च सौकुमार्य-
मव्याहतं वर्तत एव नित्यम् ।
एतन्न चित्रं किमिति ब्रुवन्तो
के के न शंसन्ति कवित्वमस्य ॥५३॥

क्वचित्तु नादध्वनिरम्यताया
निदर्शनेनातिरसप्रवाहः ।
संलक्ष्यते माघकवेः कवित्वे
धर्मे यथा पुण्यमय प्रवाहः ॥५४॥

उन्मुक्तभावोद्गतभावनाभिः
सम्मिश्रितानां परिकल्पनानाम् ।
संघट्टनं न्यस्तपदावलीसु
माघस्य काव्ये किमु नाद्वितीयः ॥५५॥

औपम्यमासाद्य निसर्गतोऽस्मिन्,
दृष्टं हि गाम्भीर्ययुतं विशेषम् ।
मनोरमं वाङ्वपुरेतदीयं
कुलाङ्गनाकायमिवातिभाति॥५६॥

लालित्यमेत्यातितरां पदानां
गतिक्रमन्यासविलासिनीव ।
मनोहरा सत्कवितेयमेकं
माघस्य मोदातिशयं तनोति ॥५७॥

माघस्य धुर्यत्वमवेक्ष्य कामं
काव्येऽत्र विद्वत्सुधियोऽचलत्वम्।
प्राप्याप्यकुण्ठं सहसा निमग्ना
रसप्लुतौ द्राक्सुभगत्वमेति ॥५८॥

माघस्य काव्यं समुपेत्य लोके
सर्वाणि काव्यानि विभान्त्यनूनम् ।
तारासमूहा गगने यथेन्दुं
प्राप्यातिभव्याः प्रतिभान्त्यभीक्ष्णम् ॥५९॥

क्वचित्तु वैकट्यमिवातिधर्मं
विलोक्य बन्धस्य रसस्य काव्ये ।
पिपासयात्यर्दितचेतसोऽत्र
कुर्वन्ति माधुर्यपयःप्रपाणम्॥६०॥

उत्कृष्टं कविमार्गमेत्य प्रतिभापाण्डित्ययोः सङ्गमे,
स्नानार्थं कविभारती मृदुपदैर्विलसत्प्रवाहञ्च यम्।
याता काव्यसरोवरं सुविशदालङ्कारपद्माकरं,
तं वै माघकवेः कवित्वमतुलं सततं नमामो वयम् ॥६१॥

प्रज्ञानं बहुशास्त्रसङ्गतमलं मोदप्रदं धीमतां ।
दर्शं दर्शमतीव चित्रमिह द्राक्कुर्वन्ति सत्पाठकाः।
काव्ये यत्र महाकवेः सुललिते माघस्य राराजते,
कीर्तिर्भूतलवैदुषीपरिकरे तस्यै नमः सर्वदा ॥६२॥

धन्यो माघकविर्यदीयकविताकल्लोलिनीशेमुषी
गाङ्गं ह्यम्भ इव प्रदाय सततं विद्वद्धियं पावनम् ।
कुर्वन्ती परितोषमप्यविरलं विद्योतमाना च या,
साऽद्याप्याशु प्रभावकृष्टहृदया धन्या ध्रुवं भूतले ॥६३॥

संस्कृतविरोधो नापितु भारतभारतीययोर्विरोधः – प्रो.मुरलीमनोहरपाठकः

नवदेहली (डॉ.विजयगुप्ता)। संस्कृतभाषा समग्रवैश्विकभाषाणां जननी कथ्यते। संस्कृतस्य वैज्ञानिकः प्रभावः नासाकृतैः अनेकैरनुसन्धानैर्लक्ष्यते। गतेषु अहस्सु संस्कृतमादाय इत्थङ्काराणि अभिकथनानि प्राप्तानि, यै भारतस्य सम्प्रभुतायाः नाशकानीव अनुभूतानि। भारतं स्वसंस्कृतेः नैतिकविचारैरेव विश्वगुरुः कथ्यते। प्रत्युत डी–एम–के–सांसदो दयानिधिमारनमहोदयेन संसदि संस्कृतं प्रति कटाक्षम् उपालम्भनं च कुर्वता यादृशः शब्दाः प्रायुजिषत तत् राष्ट्रविरोधि चिन्तनपरिणामि वर्तते। श्रीमारनवर्येण संसदीयक्रियाकलापाः संस्कृतभाषया अननुवदितुं वाचिकं प्रास्तावि। अथ च कथितमपि संस्कृते अनुवादकरणं निरर्थं केवलमर्थापचयः (धनापव्ययः) वर्तते। एतत्प्रत्युत्तरीतुम् अध्यक्षः विरलामहोदयः सपुष्टि उत्तरं प्रादात् यत् कस्मिन् देशे भवान् निवसति? इयं भारतभूमिः या संस्कृते निर्मिता प्रतिष्ठिता च।

श्रीमारनमहोदयस्य हेयमानसदर्शिणा एतादृशेन संस्कृतविरोधिना वचसा सम्पूर्णं संस्कृतजनमानसं हतप्रभं व्यज्यते। श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयस्य कुलपतिना प्रो.मुरलीमनोहरपाठकेन विश्वविद्यालयीयैः प्रतिष्ठितैराचार्यैस्सह एकमुपवेशनं स्वीकृत्य मारनमहोदयस्य एतादृशमौर्ख्यभरितं वक्तव्यं कटुशब्दैः रुक्षवाग्मिः वा निन्दितं भर्त्सितं च। प्रो. पाठकवर्येण अकथ्यत् यत् संस्कृतस्य विरोधः भारतभारतीयतयोर्विरोधः यश्च कथमपि मर्षितुमशक्यः। सर्वसम्मत्या इदं निर्णीतं यत् सांसदमारनेन स्ववचनं प्रतिगृह्य भारतस्य जनतायाः समक्षं संसदि क्षमा याचनीया तच्च सोशलमीडियामुपरि प्रसारणीयम्, येन तस्मिन् आत्मग्लानिः आत्मबोधश्च सन्तिष्ठेत । प्रो.पाठकवर्येण कथितमपि भारतीयमातृसम्पत्संस्कृतं प्रति नेतघ्णां विध्वंसकारिणा वक्तव्येन जनमानसे महान् रोषोऽस्ति। वयं तं प्रति समुचितक्रियाकरणेन कटिबद्धाः स्मः। एतदर्थं त्रयोऽपि नवदेहलीस्थश्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः, देहलीस्थकेन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः, तिरुपतिस्थराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयश्च राष्ट्रव्यापि आन्दोलनं नूनं विधास्यन्तीति मारनमहोदयं च क्षमायाचनार्थं प्रेरयिष्यन्ति। एतदवसरे प्रो.प्रेमकुमारशर्मा, प्रो.शीतलाप्रसादशुक्लः, प्रो.ए.एस.आरावमुदन्, प्रो.रचनावर्मामोहन, प्रो.कल्पनाजैन, प्रो. शिवशङ्करमिश्रः, प्रो.भागीरथिनन्दः, कुलसचिवः श्रीसन्तोषकुमारश्रीवास्तवप्रभृतयो गणमान्याः समुपातिष्ठन्त इति।

श्रीलालबहादुरशास्त्रिराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालये वसन्तपञ्चम्यां छात्राध्यापककर्मचारिभिस्सह सोत्साहं समनुष्ठिता वाग्देवीसमर्चना

पूर्ववर्षवदस्मिन्वर्षेऽपि विक्रमसंवत्–२०८१ माघशुक्लपञ्चम्यां तदनुसारमाङ्ग्लदिनाङ्कः– ०२/०२/२०२५ मितौ खीष्टाब्दे सूर्यवासरे श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयस्य छात्रवासस्थमनोरञ्जनकक्षे विश्वविद्यालयस्य यशस्विकुलपतिना प्रो.मुरलीमनोहरपाठकमहोदयेन पारम्परिकरीत्या वैदिकेन विधानेन समुपस्थितछात्राध्यापकैः कर्मचारिभिस्सह च मातुः सरस्वत्याः समभ्यर्चना सोत्साहेन समनुष्ठिता। कार्यक्रमस्य संयोजनं समग्रसाजसज्जादिभिस्सहितं वेदविभागीयाचार्येण छात्रवासाधिष्ठात्रा प्रो. सुन्दरनारायणझोपाह्वेन, कार्यालयसहायकेन, बहुकार्यकर्मचारिश्रीमयंकहंसेन छात्रैश्च कृतम्। यज्ञाचार्यरूपेण पौरोहित्यविभागाध्यक्षाः प्रो. रामराज–उपाध्यायमहोदयाः समुपस्थिता आसन्। शारदानुष्ठानकर्मण्यस्मिन् वेदविभागाध्यक्षाः प्रो. देवेन्द्रप्रसादमिश्राः, वेदविभागीयाचार्याः प्रो.गोपालप्रसादशर्माणः, प्रो. हनुमानमिश्राः, डॉ. ओङ्कारयशवन्तसेलूकरः, डॉ. मधुसूदनशर्मा, डॉ. रवीन्द्रकुमारपण्डामहोदयाः, ज्योतिषविभागाध्यक्षचराः वेदवेदाङ्गसंकायप्रमुखचराः कुलसचिवचराश्च प्रो. प्रमकुमारशर्माणः वेदवेदाङ्गसंकायप्रमुखाः

वास्तुविभागाध्यक्षाश्च प्रो देवीप्रसादत्रिपाठिवर्याः, कुलसचिवाः श्रीसन्तोषकुमारश्रीवास्तवमहोदयास्तथा चान्ये आचार्याः अध्यापका, छात्रवासीयाः सर्वेऽपि विद्यार्थिनः, विश्वविद्यालयीयाश्च विद्यार्थिनः कर्मचारिणश्चोपस्थिता आसन्। अस्मिनन्नवसरे मध्यप्रदेशस्योपमन्त्रिमहोदयः श्रीशुक्लमहोदया अपि समागतवन्तः।
प्रातरावाहयेद्देवीं प्रातरेव विसर्जनमिति कर्मकाण्डशास्त्रीयवचनात्प्रातः ०९:३० वादने मान्याः कुलपतिमहोदयाः यजमानरूपेण सपत्नीकाः पूजार्थं देवयजनागारे समुपस्थितास्तेषामागमे सति मङ्गलकलशस्पर्श–भद्रसूक्तपाठ–पुण्याहवाचन–प्रभृतिकार्याणि सम्पाद्यानुष्ठानिकवेद्यादिपूजनञ्चोपसंहृत्य षोडशोपचारेण वागधिष्ठातृपूजनं हवनादिकञ्च सम्पाद्य नीराजनेनोपचर्य विश्वविद्यालयोन्नत्यै सर्वेषामुपरि वाग्देव्याः कृपा वर्षेदिति धिया मङ्गलकामना कुलपतिमहोदयेन विहिता पश्चात्प्रसादवितरणमभवत्।

अनन्तरं विश्वविद्यालयस्यास्य छात्रैः सुमधुरस्वरेण सामूहिकं सङ्कीर्तनं विहितम्। सायं पुनो नीराजनादिकं सम्पादितम्। अपरेद्युः प्रभाते समाहूतानां सम्पूजितानाञ्च देवतानां पूजनं कृत्वा विसर्जनं छात्रवासाधिष्ठात्रा प्रो.सुन्दरनारायणझोपाह्वेन कृतम्।

महाकुम्भे श्रद्धायाः महत् गर्जनम् अभवत्, 50 कोटिभ्यः अधिकाः भक्ताः स्नानं कृतवन्तः

प्रयागराजः,पौषपूर्णिमायां प्रारब्धायाः सनातन–चेतन–ऊर्जायाः दिव्यः स्रोतः महाकुम्भः अधुना यावत् ५० कोटिभ्यः अधिकेभ्यः भक्तेभ्यः स्नानस्य बृहत् अभिलेखं स्थापितवान् अस्ति, एषा संख्या मानव–इतिहासस्य कस्यापि धार्मिक–सांस्कृतिक–सामाजिक–कार्यक्रमस्य बृहत्तमा सहभागिता अभवत्, अस्य विशालस्य समागमस्य

परिमाणं एतस्मात् तथ्यात् अनुमानितुं शक्यते यत् भारतस्य चीनस्य च जनसंख्या अधिका अस्ति अत्र आगच्छणां जनानां संख्या मुख्यमन्त्री योगी आदित्यनाथः पूर्वमेव ११ फरवरी दिनाङ्के तस्य मूल्याङ्कनं सम्यक् सिद्धं जातम् महाकुंभे अद्यापि १२ दिवसाः अवशिष्टाः सन्ति तथा च मौनी अमावस्य एकः महत्त्वपूर्णः स्नानपर्वः। जबकि सार्धत्रिकोटिः भक्ताः मकरसंक्रांतिदिनम् अमृतस्थानम् अयच्छन् १ फरवरी तथा ३० जनवरी दिनाङ्के २ कोटिभ्यः भक्ताः स्नानं कृतवन्तः तथा च २ कोटि भक्ताः पौषपूर्णिमायां स्नानं कृतवन्तः अस्य अतिरिक्तं ३ कोटि भक्ताः बसन्तपञ्चमीदिने स्नानं कृतवन्तः माघीपूर्णिमायां २ कोटिभ्यः अधिकाः भक्ताः स्नानं कृतवन्तः।

अस्माकं प्रेरणास्रोतः– स्व.पं०रामकिशोरशर्मा, स्व.पद्मश्री डॉ.रमाकान्तशुक्लः
परामर्शकाः–डॉ.बलदेवानन्दसागरः, प्रो. वाचस्पति मिश्रः, डॉ.अरविन्दकुमारतिवारी, डॉ.राधेश्यामअवस्थी,
सम्पादिका–मञ्जूशर्मा, सम्पादकमण्डलम् – डॉ.सुन्दरनारायणझा, डॉ.सुरेन्द्रमहतो, डॉ.विमलेन्दु कुमार त्रिपाठी, डॉ.संदीपकुमार उपाध्याय, धीरजमैठाणी, प्रबन्धसम्पादकौ–वेदप्रकाशशर्मा, नेहाशर्मा च,

स्वत्वाधिकारिण्या, मुद्रिकया, प्रकाशिकया सम्पादिकया च मञ्जूशर्ममहोदयया लक्ष्यप्रिंटर्स,521/8 बी, भूतलं , वितिका सं. – 14, आदर्शमोहल्ला, मौजपुरनगरम् , देहली–53तः मुद्रापयित्वा ए–2/32, वजीराबादमार्गः भजनपुरा, देहली–53 इत्यतः प्रकाशितम्।
Owner. Printer, Publisher and Editor MANJU SHARMA, Printed by Lakshy Printers, 521/8B, Ground Floor, Gali No. 14, Adharsh, Mohalla, Maujpur, Delhi-110053
दूरभाष : 09311086751 ई-मेलः sanskritsamvad@gmail.com, RNI No. : DELSAN/2011/38660 DL(E)-20/5534/2024-26 केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः नवदेहली अनुदानेन प्रकाश्यमानं पत्रमिदम्।